

DARIUS KUOLYS

Simono Daukanto pasakojimas – „pamatai dėl lietuviystės“

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjami Simono Daukanto istorinio pasakojimo vaizdai, žodynas, idėjos ir aptariama šiame pasakojime išdėstyta lietuvių tautos atgaivinimo programa. Laisvė ir gimtoji kalba Daukanto programoje iškyla kaip svarbiausi lietuvių tapatybės dėmenys, o politinės laisvės susigrąžinimas ir gimtosios kalbos įtvirtinimas viešajame gyvenime – kaip pagrindiniai imperatyvai. Taip pat tyrinėjama, kaip Daukanto pasakojimas veikė tolesnę lietuvių sąmoningumo raidą – kokį postūmį daukantiška kalbos ir laisvės jungtis suteikė moderniai Lietuvos Respublikai rasti.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Simonas Daukantas; istorinis pasakojimas; laisvė; lietuvių kalba; „Lietuvos ūkė“; Lietuvos Respublika.

1. LAISVĖS IDEOLOGIJA, ŽODYNAS, VAIZDYNAS

Pasak kunigo Ignoto Vaišvilos liudijimo, Papilėje jo globotas Simonas Daukantas prieš mirtį vis kartojęs: „Aš dėl lietuviystės pamatus padedu.“¹ Tai gi į savo gyvenimo darbus istorikas bus žiūrėjęs kaip į ateities visuomenės kūrimą. Matyt, tokiu žvilgsniu į Daukanto kūrybinį palikimą galėtume žvelgti ir mes. Prasminga atidžiau panagrinėti, kokius pamatus lietuviystei –

¹ [Mečislovas Davainis-Silvestraitis], „Medega S. Daukanto biografijai“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 5. *Simonas Daukantas*, sudarė Giedrius Subačius et al., Vilnius: Viltis, 1993, p. 264.

lietuvių tautai ir kultūrai – siekė padėti pirmojo lietuviškai rašyto istorinio pasakojimo autorius.

Regis, prisiimtą kultūrinį ir politinį vaidmenį XIX a. lietuvių bendruomenėje Ezopo kalba bus nusakę pats Daukantas. Jau pirmame istoriniame veikalė *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* (1822) jis pabrėžė tautos atminties ir jos laisvės jungtį. Istorinio pasakojimo vaizdais teigė: norint, kad nelaisva bendruomenė išsivadotų iš vergijos, visų pirma reikia pažadinti jos laisvės atmintį. Atmintis esanti esminė tapatybės ir laisvės sąlyga. Todėl išskirtinis vaidmuo tautoje tenkās atminties saugotojams ir gaivintojams. *Darbuose* sukuriamas „vaideliotų“ paveikslas, iškeliamos ypatingos jų priedermės. Mindaugo laikais, pasak Daukanto, „vaideliotai savo pamokslais ne tiktai visą giminę lietuvių ir žemaičių skatino, bet ir pačius prūsus sukėlė“² – pažadino kovai už laisvę. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytenis „išleido vaideliotus“ į Prūsiją, „idant primintų prūsams senų dienų liuosybę ir dorybę jų bočių prabočių skitų ir sarmatų, lygia dalia išguldytų jiems šios dienos jų vargus, nelaimės ir vergystę krikščionių“ ir taip pažadintų prūsus, „idant keltūsi prieš kryžieivius, savo kraugerius“³. Būtent „vaideliotų“, „mokytojų dorybės“, pareiga – „žmogeiviais“ virtusius prūsus paraginti sukilti ir „liuosybės savo bočių prabočių ieškoti“. „Vaideliotai“ esą būtini savo laisvę ginančiai ar jos siekiančiai tautai. Mat likusi be mokytojų, be atminties gaivintojų tauta netenkanti dorybės ir vilties išlikti, – teigia Daukanto pasakojimas. Vytenio sumanymą supratę kryžiuočiai „visus vaideliotus iš Prūsų išvarė ir tenai begrįžti užgynė“, todėl prūsams „paskui niekas jau nebepriminė dorybės, darbų, žygių, kantrybės ir narsybės jų bočių prabočių, kurie, gaudindami drąsiai neprietelius ūkės savo, ilgus amžius liuosais ir laimingais kitą kartą gyveno“⁴. Šiais vaizdais Daukantas mums netiesiogiai įvardija ir savo visuomeninį vaidmenį – būti XIX a. „vaideliotu“, kviečiančiu Rusijos imperijos pavergtus lietuvius prisiminti savo protėvių turėtą politinę laisvę, jų dorybes, būtinas laisvei ir valstybei atgauti, raginančiu savimi išlikti. Įsidėmėtina, kad Petrapilyje, Sankt Peterburge, 1845 m. išleistame *Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* pats žodis „vaideliotas“ savo kilme iškalbingai siejamas su valstybe – „lieta“ – ir toje „lietoje“ vaidinamu

² Simonas Daukantas, *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1976, t. I, 167, 170.

³ *Ibid.*, p. 221–222.

⁴ *Ibid.*, p. 239–240.

išskirtiniu vaidmeniu: „įvairius kunigus“ senovės lietuviai „abelnai vadino vaideliotais, arba vaidelietais, nuo žodžių vaidinti ir lieta, beje, žinantys ir permanantys lietos daiktus“⁵. Taigi „vaideliotai“ arba „vaidelietai“ – „lietos“, arba valstybės, vyrai, gerai valstybės reikalus išmanantys ir vergijos metais valstybės idėją tautoje saugantys. 1848-aisiais Daukanto rašytame laiške Teodorui Narbutui išryškėja ir dar viena „vaideliotų“ vaizdinio reikšmė, dar vienas istoriko „vaideliotams“ priskirtas vaidmuo: senojoje Lietuvoje jie saugoję piliečių laisves, laisvą tautinę bendruomenę ir nuo savų valdovų, viešpačių, savivalės. „Visi penkioliktojo amžiaus paminklai aiškiai įrodo, kad Viešpačių valdžia buvo labai apribota, nes pagonių kunigai buvo tautos laisvės sargai“ („Wszystkie zabytki s piętnastego wieku jawnie dowodzą, że władza Panow nader była ograniczona; ponieważ kapłani poganscy byli stróżami wolności narodu“), – tvirtina Daukantas Narbutui⁶.

Daukanto pasakojimas stengiasi tautinės bendruomenės praeitį priartinti prie dabarties, susieti su dabartimi ir atverti bendruomenei ateities perspektyvą. Gimtoji lietuvių kalba, kuria pirmąkart apie protėvių darbus pasakojama, tampa esmine praeities ir dabarties jungtimi. Būtent sava kalba atveria visos „Lietuvos tautos“ istoriją lietuvių ir žemaičių motinoms bei vaikams, sykiu paverčia juos istorijos subjektu – įpareigoja protėvių žygius atsiminti, tautos pasakojimą tęsti. Šią programinę nuostatą Daukantas gana aiškiai išdėsto *Darbų* ir *Būdo* pratarmėse.

Tebturi dar lietuviai ir žemaičiai visų brangiausią palikimą savo bočių prabočių, tai yra savo kalbą, kurią, idant išplėštų iš nasrų visa ryančio laiko ir pastatytų šalip kalbų mokyty, turi aną šiandien dailinti. Mindami užvis ant to, jog reta giminė su tokia kantrybe ir narsybe gynė savo liuosybę, su kokia senų dienų lietuviai ir žemaičiai, kurie rūpesny niekuomet nenusiminė...⁷ –

rašoma *Darbų* pratarmėje. Lietuvių kalba esanti „it žalia bruknelė“, kuri be lapėje tautos girioje viena „lig šiai dienai tebžalioja, kaipo ženklas viso to buvusio“, – teigiama *Būdo* pratarmėje. Ir aiškinama: būtent „Lietuvos tautos“

⁵ *Ibid.*, 531.

⁶ [Simonas Daukantas], *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 606.

⁷ *Ibid.*, p. 36.

turima „ypatinga kalba“ rodanti tautą turėjusią ir „ypatingą tikybę, rėdą, vyresnybę ir diduomenę“, taigi „savo ūkę“⁸. Lietuvių kalba Daukanto pasakojime iškyla ir kaip svarbi buvusios Lietuvos laisvės liudininkė, lietuvių turėtos valstybės ženklas ir kaip tautos ateities sąlyga: kad išplėštų savo kalbą ir save iš visa ryjančio laiko nasrų, lietuviai privalą šiandien gimtąją kalbą vartoti, puoselėti, tobulinti. Ir tai turintys daryti atmindami protėvių per amžius „narsiai gintą liuosybę“. Taip gimtoji kalba ir politinė laisvė jau lietuviško istorinio pasakojimo pradžioje sujungiamos kaip svarbios lietuvių tapatybės dalys. Taip tarsi atkartojamas XVI a. Mikalojaus Daukšos skelbtas požiūris į gimtąją kalbą kaip kertinę Respublikos atramą. Daukantas pats vykdo Daukšos *Postilės* prakalboje išsakytą imperatyvą – gimtąją kalbą „mielai vartoti, išlaikyti, skleisti“, ja „leisti savosios tautos istorijas“, ir savo asmeniniu pavyzdžiu perduoda šį imperatyvą amžininkams⁹. Beje, Daukantas rūpinasi ir Daukšos *Postilės* perleidimu XIX a. lietuvių visuomenei. 1846-aisiais Žemaičių dvasinės seminarijos rektorių Motiejų Valančių ragina: „Daukšos leidimo neatidėliok, o paskelbk prenumeratą; reikia skubėti, atidėliojant diena iš dienos, gali ir mirtis užklupti.“¹⁰

Darbų pratarmėje taip pat išpažįstama ištikimybė seniesiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorikams Motiejui Strijkovskiui ir Albertui Kojalavičiui-Vijūkui. Pasak Daukanto, ypatingos pagarbos vertas Kojalavičius, „gimimo lietuvis“. Mat jis pasakoja apie lietuvių praeitį, atskyręs ją nuo lenkų ir gudų praeities, o jo raštai leidžia skaitytojui tarsi atsistoti „šalip“ darbų, buvusių prieš šimtus metų¹¹. Atkreipkime dėmesį: Daukantas vertina savo pirmtako istorinį tekstą už tai, kad jis išryškina savarankišką, atskirą lietuvių tautos istorinį likimą, ir todėl, kad jis padeda šiandienos žmonėms atsistoti greta protėvių ir jų žygių, juos išgyventi, sykiu pajusti, kad šie žygiai nėra praėję, kad jie tęstinai. Dabarties žmonių patiriama savarankiška tautos istorija kreipianti į savarankišką ateitį.

Abiejų veikalų pratarmėse pabrėžiama, kad lietuvių istorija nėra pasibaičiusi, praėjusi, kad ji esanti „šalip“ dabarties žmonių. Šių laikų „rūstos dienos

⁸ *Ibid.*, p. 407–408.

⁹ Mikalojus Daukša, „Prakalba į malonųjį skaitytoją“, in: Regina Koženiausienė, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 136–137, 146.

¹⁰ Simonas Daukantas, *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1976, t. II, p. 781.

¹¹ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 37–38.

neišdildė dar jų širdy praėjusių laimingų laikų“ ir „tankiai šiandien dar lietuviai ar žemaitis [...] taria, veizėdamas gailinga akia į iras šalip stovinčios savo pilies: ‘Šitai ženklai liuosybės mano bočių prabočių!’“¹² – pasakojama *Darbuose*. Lietuvių „būdas, daba, tikyba, ūkės rėda, karyba, prekyba ir manta, arba pinigai“ esą aprašomi „dėl to vien, idant ilgainiui nepragaištų tie brangūs bočių prabočių palaikai, kurie tarp mūsų dar iki šiai dienai užsitvėrė“, o „šventi vyrai ir svieto išminčiai liepia sekti įpėdin savo bočių prabočių būdą ir aplamai jo nekleisti“¹³, – sakoma *Būde*. Taigi protėvių palikimas, jų būdas pažintinas tam, kad būtų puoselėjamas, kad juo būtų ir dabar remiamasi.

Darbų pratarmė pabrėžia giminėms, tautoms amžinybę laiduojančią mokslo, kultūros galią ir iškelia lietuviams ateities kultūrinį idealą:

Bet, noris pačios giminės išgaišta, vienok jų raštai palieka, o anuose jų amžina garbė užrašyta, kurios nė kokia galybė šio pasaulio negali išnaikinti. [...] Taigi, kad mokslas ir gudrybė giminės yra amžina ir visų didžiausia garbe, dėl ko gi lietuviai ir žemaičiai negali stengti, idant dasiektų tą laiptą šviesybės, ant kurio išsikėlė kitos giminės?¹⁴

Politiniai siekiai gana atvirai išdėstomi romėnų autoriaus Kornelijaus Nepoto „Gyvato didžiųjų karvaidų senovės“ pratarmėje. Įsidėmėtina, kad Daukantas išsaugo LDK intelektualams būdingą pagarbą antikiniam graikų ir romėnų paveldui. Į Antikos autorius jis žvelgia kaip į patikimus jaunosios lietuvių kartos mokytojus ir verčia jų tekstus į lietuvių kalbą. Nepoto veikalą apie Antikos karvedžius, išleistą Petrapilyje 1846 m., Daukantas skiria Lietuvos „jaunuomenei“ ir palydi tokiais „pratarmės išguldytojo“ žodžiais:

tas, kas šiuos senovės garbingų vyrų gyvenimus „rymodamas“ skaitys, ras tenai sau daug didžiai naudingų pamokslų, beje: kaip doru ir teisiu ūkėju [piliečiu] būti, kaip narsiu ir kantriu [stipriu] kareiviu tapti, kaip ūkėj ir karėj elgtis, kaip nuo neprietelių tėvainę ir liuosybę gynioti, sau amžiną garbę gerais darbais nupelnyti, trumpai sakant, žinos, kas yra godingu [garbingu], o kas nepadoriu kiekvienam

¹² *Ibid.*, p. 37.

¹³ *Ibid.*, p. 409.

¹⁴ *Ibid.*, p. 35–36.

ūkininkui [piliečiui]. Džiaugsiuos, jei ta mano knygelė bent viename skaitytojuje padidins norą dorybės ir garbės, uždegs malonę [meilę] teisybės ir tėvainės bei akylumą praplatins¹⁵.

Taigi tekste, adresuotame valstiečių – tiek laisvų, tiek baudžiamą einančių – vaikams, Daukantas kelia Antikos kilmingiesiems skirtą dorybės imperatyvą. Kviečia Rusijos imperijos pakraštyje gyvenančius lietuvių vaikus iš senųjų graikų ir romėnų karvedžių mokytis būti piliečiais, ginti tėvynę ir laisvę, mylėti tiesą ir tėvynę.

Programines *Būdo* autoriaus nuostatas padeda suprasti ir jo kurtas bei vartotas politinis žodynas: būtent žodynas žymi siektiną politinę tikrovę. Daukantas, atidžiai skaitęs XVII a. išleistą Konstantino Sirvydo žodyną, įkalbėjęs Valančių perleisti jo *Punktus sakymų*¹⁶, regis, bus išsaugojęs šio pirmojo lietuvių kalbininko brėžtą skirtį tarp valstybės ir respublikos sąvokų. Lenkišką žodį *państwo*, lotyniškus žodžius *regnum*, *imperium* Sirvydas vertė lietuvišku žodžiu „viešpatystė“, o lenkišką *rzecz pospolita*, lotynišką *res publica* – lietuviškais „visatinė“, „bendrystė“ (visuomenė, bendrija)¹⁷. Taigi valstybę, viešpatystę Sirvydas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės intelektualai suprato kaip viešpaties tėvoniją, valdovo valdą, o respubliką – kaip laisvų piliečių bendruomenę, visuomenę. Daukanto kurto *Didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno* rankraštyje žodis *państwo* verčiamas latvišku skoliniu „valstybė“, o žodis *rzecz pospolita* paliktas be lietuviško atitikmens¹⁸. Taigi Daukantas šių žodžių netaipina, jų reikšmes skiria. Deja, nerasime žodžio *res publica* lietuviško vertimo ir istoriko pradėtame rašyti *Lietuvių–lotynų kalbų žodyne*¹⁹. Nėra šio žodžio lietuviško atitikmens ir Daukanto rengto *Lietuvių kalbos žodyno* rankraštyje²⁰.

¹⁵ *Ibid.*, p. 662.

¹⁶ Motiejus Valančius, *Pastabos pačiam sau*, iš lenkų kalbos vertė Juozas Tumas, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 163.

¹⁷ *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas, Dictionarium trium linguarum*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 381–382, 492; *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 261, 345–346.

¹⁸ Simonas Daukantas, *Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, t. II, 225; 1996, t. III, 80.

¹⁹ [Simonas Daukantas], *Lietuvių–lotynų kalbų žodynas*, LLTI BR, F1-S.D.14.

²⁰ [Simonas Daukantas], *Lietuvių kalbos žodynas*, LLTI BR, F1-S.D.15.

Tačiau skirtis tarp „respublikos“ ir „valstybės“ išryškėja istoriniuose Daukanto veikaluose. Į šią skirtį 1993-iais bene pirmas dėmesį yra atkreipęs Saulius Pivoras: jis pastebėjo, kad „valstybei“ Daukantas priešina „ūkė“ – itin dažnai ir daugiareikšmiškai vartojamą žodį²¹. 1976 m. išleistų Daukanto *Raštų* rengėjai takoskyros tarp „ūkės“ ir „valstybės“ reikšmių dar nebuvo įžvelgę – abu tomus lydinčiuose žodynėliuose aiškinama: „ūkė ūkis; valstybė“²² ir „ūkė valstybė“²³.

„Ūke“ arba gerokai rečiau „lieta“ *Būdo* autorius dažniausiai vadina respubliką. Būtent tokią „ūkės“ reikšmę atrasime palyginę XVII šimtmečio istoriko Kojalavičiaus ir paties Daukanto istorinius raštus: Kojalavičiaus *Respublica Lituana*, *Res Lituana* lietuviškame Daukanto tekste virsta „Lietuvos ūke“. Štai, *Darbuose* kalbama apie „Vaidevučio ūkė“: pirmasis „viešpats Lietuvos, Žemaičių ir Prūsų“, „linkėdamas laimės ūkei savo“, paraginęs suėjusius visus šių žemių „ūkininkus“ sekti bičių pavyzdžiu ir išsirinkti kunigaikštį „dėl nauodos ūkės savo“²⁴. Kojalavičiaus *Lietuvos istorijoje* pasakojama apie Vaidevučio įstatymais tvarkomą naują Respubliką – Prūsų ir Alanų [lietuvių protėvių] Respubliką: *legibus Rempubl[icam] novam administrabat; Ordinatur Respublica Prussorum et Alanorum*²⁵. Jėzuitų istorikas rašo apie didžiojo kunigaikščio Rimgaudo stiprintą, vienytą, iš daugelio žemių sutelktą vieną Respubliką (*ex tot provinciis sub communi Principe, una Respublica coaluit*), *Darbų* autorius pabrėžia, kad Rimgaudas „Lietuvos ūkė sustiprinęs paliko“²⁶. Kernavės seime lietuviai ir žemaičiai teigė neabejojantys, kad bendrapiliečiai rusai „iš širdies rūpinasi Respublika“ (*de Republica ex fide agerent*), ir taip privertė juos likti ištikimus Lietuvos tradicijai – valdovu išsirinkti ne rusų kilmės kunigaikštį Švarną, bet Mindaugo sūnų Vaišvilką, – teigia Kojalavičius²⁷. Lietuviai Kernavėje

²¹ Saulius Pivoras, „Vargo pelė: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 5: *Simonas Daukantas*, sudarė Giedrius Subačius et al., Vilnius: Viltis, 1993, p. 83.

²² Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 775.

²³ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. II, p. 831.

²⁴ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 56–58.

²⁵ [Albertas Kojalavičius-Vijūkas], *Historiae Lituanae pars prior. De rebus Litanorum ante susceptam Christianam Religionem coniunctionemque Magni Lituaniae Ducatus cum Regno Poloniae libri novem, auctore P. Alberto Wiiuk Koialowicz, Soc. Iesu S. T. H. D. Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri*, 1650, p. 17–18.

²⁶ [Albertas Kojalavičius-Vijūkas], *Historia Lituanae pars prior*, p. 84; Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 155.

²⁷ [Albertas Kojalavičius-Vijūkas], *Historia Lituanae pars prior*, p. 116.

sakosi žiną, jog gudai „linki laimės ūkei Lietuvos“, todėl turėtų atsisakyti noro primesti šaliai gudą valdovą, – atitaria Daukantas²⁸. Pasak jėzuitų istoriko, žynys Lizdeika pataręs Gediminui laimingai įvykdyti tai, „kas pačiam valdovui ir Lietuvos Respublikai (*quod ipsi Principi, quod Reipublicae Litvanae*) dievų lemta“²⁹. „Lizdeikis drąsino didį kunigaikštį, tardamas, jog laimę reiškę jo sapnas didžiam kunigaikščiui ir visai Lietuvos ūkei“, – rašo Daukantas *Darbuose*³⁰. Kęstutis „nuolatiniais karo žygiais buvo labiau nei kas kitas nusipelnęs Respublikai“ (*tantum ipse pro Republica egisset, quantum nemo alius*), – teigia Kojalavičius³¹. „Kas gali skaityti darus [žygius] Kęstučio, dėl ūkės Lietuvos ir Žemaičių išdarytus“, – klausia Daukantas³². Kojalavičiaus *Respublica Lituana* virsta „Lietuvos ūke“ ir kituose Daukanto veikaluose: *Būde*³³, 1831–1834 m. parašytoje *Istorijoje žemaitiškoje*³⁴, 1850–1854 m. sukurtame „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje“³⁵. *Darbuose* atrandame ir pažodinį junginio *Respublica Lituana* vertimą: Riazanės kunigaikštis Olegas Vytauto laikais „traukė į dalyką Lietuvos, kurį baisiai baiseniai nuteriojo“³⁶. Taigi „dalykas Lietuvos“ čia iškyla kaip „ūkės Lietuvos“ sinonimas.

Žodis „valstybė“ Daukanto istoriniuose tekstuose pavartotas vos kelis kartus. Dviem atvejais jis akivaizdžiai turi *Didžiajame lenkų–lietuvių kalbų žodyne* nusakytą reikšmę. Tai pono arba viešpaties valda, viešpatija. *Būde* aiškina: senieji lietuviai ir žemaičiai „kožnas sau pats savo bare valdymieru, arba rykiu, norėjo būti, nuo ko ir kraštą tokio sau pono vadino valstybe; kartais tą valdymierą vadino ponu, nuo žodžio paats, arba pats, pans, arba pons“³⁷. „Pasakojime apie veikalus lietuvių tautos senovėje“ minima „Gudų valstybė“, kurią užkariavęs ir kurios gyvavimą nutraukęs Lietuvos valdovas Gediminas³⁸. „Gudų valstybės“ reikšmę paaiškina *Istorijos žemaitiškos* tekstas apie didįjį

²⁸ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 181.

²⁹ [Albertas Kojalavičius-Vijūkas], *Historia Lituanae pars prior*, p. 263.

³⁰ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 262.

³¹ [Albertas Kojalavičius-Vijūkas], *Historia Lituanae pars prior*, p. 354–355.

³² Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 335.

³³ *Ibid.*, p. 590, 640–641, 646.

³⁴ Simonas Daukantas, *Istorija žemaitiška*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1995, t. I, p. 63, 135, 407, 500, 529, 580–581, t. II, p. 155, 250–251, 343, 408.

³⁵ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. II, p. 40–41, 219, 403.

³⁶ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 350.

³⁷ *Ibid.*, p. 571.

³⁸ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. II, p. 411.

kunigaikštį Gediminą, kuris „monarchiją, arba viešpatystę, Gudų išnaikino“, kuris „pačia [Lietuvos] ūke rūpinos ir apie jos reikalus ir laimą trūsinėjo“³⁹. Taigi ir šiuo atveju žodis „valstybė“ pavartotas „monarchijos“, „viešpatystės“ reikšme. Įsidėmėtina: Daukanto brėžiama aiški skirtis tarp „Gudų viešpatystės“ ir „Lietuvos ūkės“. „Valstybę“ atrasime pavartotą ir ne taip griežtai apibrėžta, „ūkei“ artima reikšme: „Rimgaudas, didysis Lietuvos kunigaikštis, platino ir stiprino savo valstybę pietuose“ – rašoma „Pasakojime“⁴⁰. *Darbuose* minima Rimgaudo stiprinta „Lietuvos ūkė“.

„Ūkės“, „lietos“ semantiniam laukui priklauso kiti pamatiniai Daukanto istorinio pasakojimo žodžiai: „ūkininkas“, arba „ūkėjas“ (piliėtis), „liuosybė“ (laisvė), „dorybė“, „sueimas“ (seimas), „rėda“ (tvarka), „tauta“, „giminė“, „tėviškė“, „tėvainė“. Visi šie žodžiai sudaro respublikoniško Daukanto žodyno pagrindą. „Ūkė“ istoriniuose veikaluose tiesiogiai siejama ne tik su „ūkininku“, bet ir su „sueimu“, taip pat su „liuosybe“. „Apie didžiuosius ūkės reikalus“ lietuviai – „svietas“ su kunigaikščiu – visada tardavęsi tik „sueime“, – teigiama *Būde*⁴¹. Vytenis „suvadino visus ūkininkus Lietuvos į sueimą, idant susirinkę Kernavėj, teirautųsi, kaip galėtų tokia atsiėjime Lietuvos ūkę ir savo liuosybę gelbėti“; „lietuviai ir žemaičiai sugraudinę [sumušę, sutriuškinę] neprietelius tėvainės savo, pargrįžo namo į sueimą teirautis, kaip galėtų toliau antturėti (užlaikyti) liuosybę ūkės savo“, – pasakojama *Darbuose*⁴². Taigi „ūkė“ neatskiriama nuo „liuosybės“, nuo laisvų „ūkininkų“. „Liuosybė ūkės“, jos gynimas, yra „ūkininkų“ „sueimuose“ svarstomas ir sprendžiamas dalykas.

„Ūkė“ Daukanto istoriniuose veikaluose iškyla kaip „ūkininkų“, „ūkėjų“ (piliėčių, laisvų gyventojų) bendruomenė, kaip bendras „ūkininkų“ reikalas. Įsidėmėtina, kad dar Martynas Mažvydas germaniškos kilmės žodžiu „ūkinykas“ nusakė ne žemdirbį, artoją, valstietį, bet šeimnininką – ūkio savininką⁴³. Daukanto „ūkininkas“ – ir savo ūkio, namų, ir krašto šeimnininkas. *Būde* aiškinama: „Lietos nuomone toksai [lietuvio gyvenamas] kiemas vadinos dar ūkiu, nuo ko

³⁹ Simonas Daukantas, *Istorija žemaitiška*, t. I, p. 579–580.

⁴⁰ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. II, p. 164.

⁴¹ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 577.

⁴² *Ibid.*, p. 234–235.

⁴³ Dominykas Urbas, *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 399.

paeina žodis ūkininkas, gudiškai obivatelis“⁴⁴. Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu tapęs – „karūną Lietuvos ūkės“ iš Vilniaus vyskupo gavęs – Vytautas norėjęs lietuvius, „stiprios ir narsios tautos“ žmones, „visus į ūkininkus paversti“ [laisvais piliečiais padaryti], – rašoma „Pasakojime“⁴⁵. Rankraštyje išlikusi Daukanto rinkta etimologinio žodynelio medžiaga *Vocabularium. Marguminai* rodytų, kad „ūkę“ jis buvo linkęs semantiškai sieti su namais, šeima, gimine, tėvonija. Šioje medžiagoje greta graikiškų, prancūziškų, lietuviškų žodžių trejetų „polis ville pīlis“, „laos peuple lauds“ esama ir „oikio maison ūke“⁴⁶.

Lietuviai istoriniuose Daukanto raštuose vadinami „lietos vyrais“, „lietos tauta“ – respublikos žmonėmis. O didžiausiame veikale – *Istorijoje žemaitiškoje* – iš „lietos“ siūloma kildinti ir patį lietuvių etnonimą: „lietuviai gal paeiti nuo žodžio lieta, kaipogi žodis lieta yra už godingą turimas ir taip šiandien dar yra sakoma: ‘Lietos vyras’ arba: ‘Niekam lietai nederas’“⁴⁷. Taip Daukanto sąmoningai kuriamas politinis žodynas tarsi paverčia laisvę lietuvių prigimties dalyku, o „lietą“, laisvą politinę bendruomenę, – neatskiriama jo gyvenimo dalimi.

Daukanto talkininko, botaniko, rašytojo, kunigo Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos 1835-aisiais iš Kretingos Petrapilin kunigui, kalbininkui Jonui Križostomui Gintilai rašytas laiškas liudytų, kad *Būdo* autorius stengėsi kurtą politinį žodyną diegti ir kasdienėn vartosenon. Siųsdamas kartu su laišku ir knygomis Daukantui surinktos žemaičių tautosakos pluoštą, Pabrėža vadina istoriką „Ūkinyku“, piliečiu, ir teisinasi, kad šis pats taip norįs būti vadinamas, o kitaip pavadintas iškoneveiktų:

Ukyniiks Daukąts teyszbočzyi, kad negaliejau wysyms Jo geydóleems ózgaana padariity. [...] Tus Yszraszus prijungtus pri siuuntynamuju kniingu teyksis Szwyisiausis Jomiilesta atadóóuty bastaam [?] Ukynikóu Petersburga Daaukátóu. Tesóleeyd món tóóu kaltiiby, jog teep Ji waadynó: teep nees paats Jis noores wadyynams: yr kyteep Ji praamyną, reektu pasydóóuty ónt lojoonys.⁴⁸

⁴⁴ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 440–441.

⁴⁵ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. II, p. 617.

⁴⁶ [Simonas Daukantas], *Vocabularium. Marguminai*, LLTI BR, F1-S.D.27, l. 2. Už šią nuorodą esu dėkingas kolegei Romai Bončkutei.

⁴⁷ Simonas Daukantas, *Istorija žemaitiška*, t. I, p. 131.

⁴⁸ [Jurgis Ambraziejus Pabrėža], „J. A. Pabrėžos laišakai kun. J. K. Gintilai“, in: *Mūsų senovė*, redaguoja Vaclovas Biržiška, t. II, 1938, Nr. 3, p. 496–497.

Nuo laisvės žodyno neatskiriama Lietuvos praeities vaizdų sąranga – savitas laisvės vaizdynas. Raiškiais *Darbų* ir *Būdo* vaizdais Daukantas išdėsto savo politinės programos pagrindines idėjas. Štai kaip atrodo dabarties lietuvius įpareigojantis, jiems sektinas „bočių prabočių būdas“:

Povyzos [lietuviai buvo] drąsios ir malonios, ant kožno veido narsybė ir kantrybė žydėjo, o malonė [meilė] artimo kiekvieno širdy klestėjo; stovyla, kalba ir kožnas žingsnis reiškė visus liuosus esančius. [...] Ūkės dūmų ir jos reikaluose tarp visų kliautis [pasitikėjimas] ir vienybė buvo, kožnas šelpė reikalaujantį ir gelbėjo gaištantį; [...] varguose kantrybę ir stangybę [stiprybę], o dūmoje išmintį rodė; [...] dėl to karėj narsybė, ūkėj dorybė ir teisybė per amžius tarp jų klestėjo, nors jų namų durys ant medžio kaškų [vyrių] girgždėjo, nesgi šiandien dar sako: „Iš baimės mirusiam bezdalai skambina.“ Ką širdy turėjo, tą ir žodžiu reiškė; ne kiltis [kilmė], ne turtai, bet išmintis ir dorybė, nuo visų patirta, kiekvieną į vyresnybę kėlė, nesgi visi lygūs buvo; ir taip, kas narsesnis karėj, tas ir vyresnis, kas doresnis, išmintingesnis ir teisesnis, tas tiesos [teismo] suole sėdėjo... [...]

Niekų darbu neužsiėmė, ūkės ar lietos reikalais tesirūpino, kaip šiandien dar sako: „Tas niekam lietai nedera.“ [...] Vienybė, teisybė ir meilė artimo tarp visų klestėjo, broliais viens kitą vadino. Raštininkai tų gadynių negali atsigirti jų būdo ir taip rašo: „Lietuviai yra didžiai geros širdies ir gailingi žmonės...“ [...]

Liuosybę savo pervis mylėjo ir godojo, už kurią viso pasaulio aukso nebūt ėmę; todėl dar šiandien tariama yra: „Liuosas lab ir po kere [kelmu] begyvena“; atkaliai [priešingai], vergybos neapvežėjo [nekenė] ir už velnių darbą turėjo, tardami: „Velniai tau, – sako, – tevergauja, ne žmogus.“ [...]

Ne vien pati vieta [...], kurioje gyveno, skatino juos ant karių, bet patsai jų karingas būdas tenai traukė, nesgi mylintys pervis savo liuosybę, kurios iki pat savo gyvos galvos neišsižadėjo ir nuo neprietelių iki paskuojo ją gyniojo, kaipogi turtus, lobius, lepumą, noris viso pasaulio, per nieką turėjo, vieną tiktai savo liuosybę, kaipo lietos daiktą, godojo ir gerbė. [...]

Paprastai sriuobalu [viralu] buvo laiškai ar skoba putra [kruopienė su rūgpieniu]; [...] čia ne vienas rasi lepnis [išlepėlis], skaitydamas apie tokį jų valgį, švypsterės, bet jei primins sau, jog senieji lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, tokiu valgiu misdami, per 500 metų su kardu guldami ir keldami, ne vien mokėjo ir stengė nuo kruvinų neprietelių savo liuosybę ginti, bet dar gandinti visą pasaulį savo narsybe ir kantrybe, tas aiškiai susigės, save regėdamas šiandien ištižusiu vergu, noris sukru-

[cukrus] sulpančiu [čiulpiančiu] ir skaninius [skanumynus] laižančiu, nesgi visados godos [garbės] vyras velija noris šaknelėmis misti, jeib tiktai liuosu gyventi, nekaip šešku būti, svetimus kiaušius gerti, vištas esti ir tamsiame urve smirdėti. [...]

Tas yra žinomu, jog svietas [žmonės] buvo liuosas iki paskuojų gadynių, ir be svieto pritarimo ir žinios ne vien didysis kunigaikštis, bet ir pats kūrėjų kūrėjas [aukščiausias žynys] nieko nedrįso veikti lietos reikaluose. Kas yra teisingu, nesgi kas neša naštą, tas turi žinoti, dėl ko ją neša.⁴⁹

Taigi praeities vaizdny Daukantas brėžia antitezę tarp Rusijos imperijos pavergtų, suvargusių žmonių ir buvusių laisvų, kilnių, dorų, savo „ūkę“ ar „lietą“ savarankiškai „rėdžiusių“ lietuvių. Jie, pasak Daukanto, gynę „liuosybę“ ir mylėję dorybę taip pat kaip graikai ir romėnai. Senųjų lietuvių laisvę ir dorybę rodžiusios jų išvaizda, kalba, laikysena. Laisvė ir dorybė – jų tapatybės dalys. Akivaizdu, kad tokiu vaizdny siekiama gaivinti laisvės atmintį, žadinti savarankiško, nepriklausomo gyvenimo geismą – neleisti ne tik savo namų, bet ir laisvos „Lietuvos ūkės“ pamiršti, „nutausti“. Laisvės meilė, rūpestis bendrais lietos reikalais, narsa ir kitos dorybės – lietuviams protėvių perduotas palikimas.

Istorinis Daukanto pasakojimas įspūdingais vaizdais tvirtai susieja lietuvių būdą su juos supusia „tėvainės“ gamta, lietuvių laisvę ir laimę – su jų giriomis: būtent neįžengiamos Lietuvos girios per amžius patikimai saugojusios lietuvių „liuosybę“. Lietuvių protėvių giminė „išgrūsta nuo nuožmių tautų, liuosybę savo taupydama, įsitraukė į girias ir versmes to krašto, kuriame šiandien lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, gyvena“; lietuvių protėviai „traškančiose giriose, nuo įkūrimo pasaulio nekušintose, ilgus amžius, džiaugdamos liuosybe savo probočių, tarp girių laimingai gyveno“; „senieji kalnėnai ir žemaičiai, apsikopėję savo giriose ir versmėse it pilyse, ilgus amžius laimingai gyveno, liuosybe savo bočių džiaugdamos“⁵⁰, – vis kartojama *Būde*.

Įsidėmėtina: Daukanto istorinis pasakojimas išsaugo iš retorinės LDK kultūros, iš XVI a. metraščių, iš Strijkovskio ir Kajalavičiaus darbų, paveldėtą estetinį matmenį. Apie lietuvių tautos praeitį – protėvių žygius ir papročius, juos supusias didingas girias – pasakojama gražiai, iškalbingai, poetiškai. Dau-

⁴⁹ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 444, 446–448, 451–452, 457, 472–473, 578.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 409, 423, 428.

kanto atveriamą Lietuvos senovę yra graži: skaitytojai kviečiami jos vaizdais grožėtis ir gėrėtis. Grožis tiesiogiai susiejamas su laisve. Grožio pajauta esanti būdinga tik laisviems, tik „žmogus liuosas“ gebąs patirti, išgyventi gimtosios žemės grožį. *Darbuose* sušunkama:

Kas išguldys ant galo tuos mėgus, tą džiaugsmą, kuriuos junta žmogus liuosas, išvydęs staigiai žalią lanką arba išleitę, apaugusią, it vainiku appintą, liepomis, vinkšnomis, skroblais, kurie, slėpdami tą darželį savo plačiomis šakomis, patys kukštais į padebesius remiasi!⁵¹

Darbų autorius atlieka išskirtinį kultūrinį veiksma: jis, „kaipo pirmas rašytojas toj kalboj“⁵², perima senąjį politinės tautos pasakojimą, kurį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje lenkiškai kūrė Strijkovskis, lotyniškai – Kojalavičius, jį pirmąsyk išverčia į lietuvių kalbą, transformuoja ir perduoda savo meto bei būsimai lietuvių visuomenei. Gyvendamas Rusijos imperijoje Daukantas atgaivina, esminiais demokratiniiais akcentais papildo ir į ateitį nukreipia Lietuvos Respublikos idėją, kuri buvo išnešiota, subrandinta dar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Jau XVI a. Lietuvos intelektualai nubrėžė aiškią skirtį tarp savo valstybės, laisvos respublikos, ir Maskvos despotijos, Vakarų Europos absoliutizmų. Jie turį savo respubliką, kurioje, kaip ir antikinėse Periklio, Cicerono respublikose, laisvė yra branginama kaip aukščiausia vertybė, o žmonių iškilimą visuomenėje turėtų lemti ne jų turtas, kilmė, bet dorybės, nuopelnai bendram labui⁵³. Tai Cicerono nusakyta respublika kaip moralinė piliečių sąjunga. Šioje respublikoje, be laisvės, labai svarbi yra draugystė, meilė. Be piliečių meilės („charitas civium“), tarpusavio solidarumo, kaip ir be piliečių dorybės, respublika ir laisvė negalinčios išlikti – teigė Ciceronas ir juo sekę LDK intelektualai⁵⁴. Respublika remiasi ne baime, ne pagarba monarchui, bet piliečių

⁵¹ *Ibid.*, p. 87. Į Daukantui svarbią grožio ir laisvės jungtį bene pirmas dėmesį yra atkreipęs Saulius Žukas: Saulius Žukas, *Simonas Daukantas*, Kaunas: Šviesa, 1988, p. 149–150.

⁵² *Ibid.*, p. 40.

⁵³ Darius Kuolys, „Trys Lietuvos respublikos“, in: *Baltos lankos*, Nr. 37, 2013, p. 39–57.

⁵⁴ Augustinas Rotundas, „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5), Vilnius: Pradai, 2000, p. 181–182. Čia Rotundas plėtoja Cicerono veikalo *Apie priedermes* (*De officiis*) I knygos mintis.

dorybėmis – tvirtino Ciceronas, o XVIII a. ir Charles de Montesquieu. Ciceroną Daukantas nagrinėjo jau Vilniaus gimnazijoje, skolinosi jo knygas iš Vilniaus universiteto bibliotekos, turėjo ir asmeninėje bibliotekoje⁵⁵. De Montesquieu darbai studijuoti geriausiame visoje Rusijos imperijoje Vilniaus universitete. Čia laikantis magistro egzaminą Daukantas buvo klaus- tas: „Kaip suprantate šį Montesquieu posakį: respublikoniška valdžia yra dorybė, o monarchistinė – garbė?“⁵⁶

Daukantas pasitelkia ir savo darbais pratęsia iš Lietuvos Didžiosios Ku- nigaikštystės paveldėtą respublikonišką pasakojimą apie laisvę mylinčią ir per amžius ginančią lietuvių tautą. Šis Strijkovskio ir Kojalavičiaus kurtas istorinis pasakojimas iš esmės yra laisvės pasakojimas: visa Lietuvos praeitis vaizduojama kaip garbinga kova už laisvę. Būtent laisvė, kova už laisvę įpras- minančios tautos gyvenimą⁵⁷. Daukantas iš senojo istorinio LDK pasakojimo perima laisvės meilę išaukštinančias „Punios pilies vyro“ Margirio, paskutinių jotvingių, pasirinkusių mirtį, bet ne vergiją, mitologemas. Sykiu jas papildo Adomo Mickevičiaus sukurtos istorijos apie Naugarduko kunigaikštystę Živilę, XIII a. Naugarduką nuo „vokiečių, gudų ir totorių“ narsiai gynusių moterų simboliniais kovų vaizdais⁵⁸.

XVII a. viduryje išleistoje dvitomėje *Lietuvos istorijoje* Kojalavičius iškelė Lietuvos Respubliką – *Respublica Lituana, Res Lituana* – į istorinio pasakoji- mo centrą. Rūpestis Respublika šiame pasakojime tapo pagrindiniu asmens vertinimo matu: asmuo istorijoje vertas tiek, kiek jis rūpinasi savo politinės bendruomenės reikalais, kiek tarnauja bendrai gerovei. Respublikos sąvo- ka Kojalavičiaus pasakojime nėra neutrali: ji siejama su laisvės, teisingumo, draugystės, bendrojo gėrio vertybėmis, su laisvo piliečio dorybėmis. Ji reiškia civilizuotus, teisinius, humaniškus į politinę sąjungą susivienijusių žmonių tarpusavio santykius. Pati Lietuvos Respublikos idėja čia turi imperatyvinį pobūdį: Respublika galinti gyvuoti tik nuolat piliečių ginama, saugoma. Ko-

⁵⁵ Jurgis Lebedys, „Simano Daukanto biblioteka“, in: *Lietuvių literatūros instituto darbai*, t. I, Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 56, 62.

⁵⁶ Vytautas Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991, p. 48.

⁵⁷ Darius Kuolys, „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus istorinis pasakojimas: Respublikos kūrimas“, in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, parengė Ona Daukšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, d. 2, p. 384–404.

⁵⁸ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 252–256, 289–291, 601–602.

jalavičiaus istorinis pasakojimas įgyja aiškią didaktinę paskirtį – jis turi padėti žmogui suvokti savo ryšį su Respublika, savo priedermes Respublikai ir paskatinti gyventi taip, kad būtų jai naudingas⁵⁹.

Tokias Kojalavičiaus nuostatas, jo pasakojimą apie Lietuvos Respubliką ir atkartoja Daukantas. Kaip ir LDK istorikas, jis kalba iš „Lietuvos ūkės“, laisvos „Lietuvos tautos“ pozicijų: istorines asmenybes, valdovus vertina pagal jų darbą „naudai ūkės Lietuvos“ ir „ūkininkų liuosybei“. Kęstutis buvęs garbingas valdovas, nes „ne kartą dangstė krūtimis savo ūkę“, jo „darai“, žygiai, buvę „dėl ūkės Lietuvos ir Žemaičių išdaryti“⁶⁰. Vytautas vertas pagarbos todėl, kad gerai „Lietuvos ūkę rėdė“, kad siekęs karūnos ne sau, bet „dėl Lietuvos ūkės“, o jo bajorai skelbė: „mes buvom liuosi tauti ir esam“. Tačiau Daukantas stoja greta žemaičių, kai jie, valdovo išduoti, atsisako tapti Ordino vergais, „tardami, jog Vytautas negali jų niekaip užrašyti kryževiams, kaipogi ansai pats yra Didžiuoju Lietuvos Kunigaikščiu nuo žemaičių pakeltas, kurie pagal savo norą šiandien vieną, rytoj ką kitą gali didžiu kunigaikščiu iškelti“⁶¹.

Iš Strijkovskio ir Kojalavičiaus Daukantas perima ir jų keltą visų baltų – lietuvių, prūsų, jotvingių, latvių – vienybės idėją. Perima ir senuosius lietuvių tautos kilmės mitus. Šiuos iš esmės atnaujina. Daukantas, gana išsamiai aptardamas senųjų lietuvių ryšius su Antikos pasauliu, veik nutyli LDK istorikų garbintą Palemoną. Galime numanyti, jog aristokratiškas, luominis lietuvių kilmės iš Romos diduomenės mitas nebetiko jo politinei programai. Daukantai pakanka tik atskirų šio kilmės mito dalių: pasakojimo apie Kernavės įkūrėją Kernių, apie mirusiųjų deginimo paprotį įsteigusį kunigaikštį Šventaragį ir kai kurių kitų. Tačiau Daukantas ypatingai sureiškina kitą – Vaidevučio – mitą, kurį XVI a. iš senųjų prūsų perėmė vokiečių istoriografija, iš jos – Strijkovskis, iš šio darbų – Kojalavičius.

Kodėl savo politinei programai *Darbu* autorius pasitelkia būtent Vaidevučio mitą? Šis mitas neturėjo luominio pobūdžio. Pasak jo, išmintingas lietuvių vyras Vaidevutis IV a. paraginęs senuosius prūsus ir lietuvius bičių pavyzdžiu susikurti savo respubliką, išmokęs gerbti įstatymus ir prie midaus bičiuliautis, kad šie galėtų išlikti laisvi. Išplėtodamas Kojalavičiaus pasakojimą

⁵⁹ Darius Kuolys, „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus istorinis pasakojimas: Respublikos kūrimas“, p. 389–392.

⁶⁰ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 335.

⁶¹ *Ibid.*, p. 352, 365, 386, 391.

apie Vaidevutį, Daukantas esmingai atnaujina ir jo gintą laisvos Respublikos sampratą – papildo ją tautos, kaip luomų barjerus įveikusios laisvų žmonių sąjungos, supratimu. *Darbuose* ir *Būde* pasakojama, kad Lietuvos, Žemaičių ir Prūsų viešpats Vaidevutis, „įsteigęs rėdą ūkei, idant tauta, arba giminė, be rėdos neišgaištų“, sutiko užtikrinti ir vienodą „vargalių žmonių bei diduomenės liuosybę“. „Vaidevučio ūkėje“ buvę nustatyta, jog „tie tebus diduomiais, kurie gerais darbais ir dorybe už visus didžiau atsiženklin, vienok nė kokios viršutinės perskyros tarp jų, žmonių vargdienių ir diduomių, daugiau nebebus. Taip vargaliai žmonės, savo liuosybę užstiprinę, gyveno paskui ilgus amžius laimingai“⁶². Tokiu būdu seną lietuvių Respublikos steigimo mitą Daukantas palenkia romantizmo laikų tautinės vienybės, laisvos tautos kaip lygiateisių žmonių bendrijos idėjai, padėjusiai rasti šiuolaikinei lietuvių tautai. Senas bajorų Respublikos mitas paverčiamas į ateitį nukreiptu modernios laisvų ir lygiateisių piliečių Respublikos mitu.

Laisvė Daukanto pasakojime suvokiama ir aiškinama respublikoniškai: laisvas žmogus yra tada, kai jis dalyvauja „lietos“ reikaluose, pats savo „ūkė rėdo“, valstybę tvarko. Todėl laisvė ir neatskiriama nuo „sueimo“ – nuo bendrų reikalų viešo svarstymo. Lietuviai buvę laisvi nuo seniausių laikų ir išlikę tokie per amžius – „iki paskuojų gadynių“, nes „sueimai yra jau žinomi baltoji senovėj“ ir joks valdovas nieko negalėjęs nutarti vienas, be „svieto“ sutarimo „sueime“⁶³.

Daukanto raštuose taip pat pabrėžiama, kad lietuviai suvokę laisvę kaip prigimties dalyką, kaip „Dievo dovaną“, kurią visomis jėgomis privalą saugoti. Vergijon papuolusi, svetimųjų „rėdoma“ ir svetimiams įstatymams paklusti turinti tauta „atsimaino“ – praranda savo tapatybę, sykiu ir žmoniškumą: „Rodės žemaičiams vergauti svetimiams lygia dalia, kaip jei ne žmonėmis būti...“⁶⁴

Respublikoniškas Daukanto pasakojimas imperatyviai reikalauja ginti politines „ūkininko“ teises pačioje „Lietuvos ūkėje“. Mat „ūkės“ laisvė tiesiogiai priklausanti nuo „ūkininkų liuosybės“. Daukantas, kaip Aristotelis, buvo įsitikinęs, kad laisvos valstybės vergai negalintys turėti. „Didžiūnų“ pavergtas „svietas“ nebeišsaugo ir „ūkės“. Įsidėmėtinas yra *Darbų* pratarmėje alegoriniais

⁶² *Ibid.*, p. 58, 566–571.

⁶³ *Ibid.*, p. 578.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 371.

vaizdais glaustai nusakytas lietuvių tautos ir ūkės nuopuolio kelias: „lietuviai, žemaičiai per ilgus amžius [...] gimė ir mirė tarp kardu, gindami savo tėviškę nuo neprietelių. Bet ko nepergalės piktybė svieta, kuri, negalėdama paveikti savo kantrybe narsių poposūnių skitų, leidos ant nedorybės! Kaipogi tuojau, pasiklojusi [apsimetusi] vienybe tautos ir ateinančia palaima ūkės, kiltį jų ėmė niekinti, kantrybę žadais ramdyti, senų dienų užlaikymus naikinti, naujus dėti, taip maž pamažu tautindama [tolindama] anuos nuo jų ūkės, visų pirma išplėšė jiems liuosybę, paskui vergus, jau gelžiniais apkalusi, galžudžiams pametė.“⁶⁵ Taigi, pasak Daukanto, „piktybė svieta“, pasitelkusi „nedorybę“, visų pirma sunaikinusi žmonių laisvę Lietuvos valstybės viduje ir taip žmones „nutauginusi“ – atitolinusi juos nuo jų „ūkės“, nuo turėtos respublikos, o tada jau pavergtus atidavusi svetimiems „galvažudžiams“. Kas šie „galvažudžiai“, įmanu nuspėti. Tai Lietuvą XVIII a. pabaigoje užėmę maskvėnai.

Būde senosios Lietuvos Respublikos žlugimo vaizdas palydimas esmine pastaba: „susiedai antpuolę išsidalijo Lietuvos ūkė; svietas tuo tarpu nuvargęs vampsojo tam dedantis, vildamos naujus ponus malonesnius dėl savęs rasiąs“⁶⁶. Taigi Daukantas sako: jei norime stiprios ir laisvos „ūkės“, turime užtikrinti lygias visų „ūkininkų“ laisves, negalime leisti „svietui nuvargti“. Prisimintina, kad modernios Lietuvos Respublikos – laisvų piliečių bendruomenės – idealas „Pasakojime“ priskiriamas jau didžiojo kunigaikščio Vytauto ateities planams: „Vytautas, sėdįs soste stiprios ir narsios tautos, norėjo juos visus į ūkininkus paversti.“⁶⁷

Daukanto pasakojimas taip pat išryškina kultūrinį laisvės aspektą, pabrėžia tautos tapatybės ir laisvės jungtį. Jis esmingai kelia asmens, bendruomenės kultūrinio savarankiškumo klausimą. *Darby, Būdo* vaizdais klausama: ar gali būti laisvas be savo kalbos, kultūros, papročių? Laisvas esi savoje kultūroje; prarasdama kultūrinę ir politinę tapatybę tauta netenkanti ir laisvės – sako Daukantas. *Darbuose* rašoma: „išsižadėti savo kalbos, savo įstatymų, savo apsiėjimų, o priimti į jų vietą svetimus lygiai yra, kaip jei svetimam pasiimti jo vergu būti“⁶⁸. Taigi, pasak Daukanto, išsižadėję kalbos ir įstatymų, tampame vergais tų, kurių kalba kalbame, kieno įstatymams paklustame.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 36.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 646.

⁶⁷ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. II, p. 617.

⁶⁸ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, p. 393.

Kad būtum laisvas, kad būtum lygus su kitais, nepakanka vien teisių: dar reikia išsaugoti savo tapatumą, savo kultūrą, savo kalbą – teigia Daukanto pasakojimas, sykiu pabrėždamas kultūrų ir civilizacijų lygybę. *Būdo* autorius iškelia ne tik atskiros, savarankiškos lietuvių tautos istorinio likimo, bet ir savištos lietuvių (baltų) civilizacijos idėją. Svarbiausia šios civilizacijos liudininkė esanti išlikusi lietuvių kalba. Remdamasis Strijkovskiu ir Kojalavičium, Daukantas pripažįsta senosios, ikikrikščioniškos lietuvių civilizacijos vertę, lygina šią civilizaciją su kitų Europos tautų antikinėmis civilizacijomis: „jei rymionys ir graikai, noris pagonys, taip šiandien yra garbinami nuo visų krikščionių už savo dorybę ir kantrybę, dėl ko gi žemaitis arba lietuvis negali būti giriamas, jei kantriai gynė savo namus ir liuosybę nuo neprietelių, mylėjo dorybę, o neapkentė nedorybės“⁶⁹. Seniesiems baltams priskiriamas ir ypatingas žmoniškumas: „didi žmonysta“, „didžiai gera širdis“, „viežlybumas“⁷⁰.

Neatskiriama lietuvių civilizacijos dalį, Daukanto teigimu, sudarantys Lietuvos Statutai. Būtent jie per amžius padėję lietuviams saugoti dorybę, savarankiškumą ir tapatybę. *Istorijoje žemaitiškoje* Pirmojo Lietuvos Statuto sukūrimas aprašomas kaip iki šiol svarbus savos Respublikos gelbėjimo darbas: „Ir taip irstančią Lietuvos ūkę norėjo dar išmintingi vyrai įstatymais varžyti. Todrin lietuvių tėvūnai ir ūkės dumčiai susirinkę surašė į vieną knygą savo ūkės senų dienų įstatymus, idant alvienas žinotų, kaip elgtis savo darbuose, kas doru, o kas nedoru yra daryti pripažinta. Šiandien dar garbinama ir lietuviais taip dėvima įstatymais, arba statutomis, Lietuvos yra vadinama, kurią luomos vienu balsu 29 dienoj rugsėjo mėnesio 1530 metuose patvirtino ir apskelbė.“⁷¹ Daukantas pabrėžia, kad Lietuvos Statutas išsaugojęs savarankišką lietuvių gyvenimą ir po Liublino unijos, kad bendroje valstybėje jis buvęs išskirtiniu lietuvių Respublikos ženklu – „savo ūkės žymė“: „vienok lietuviai užtvirtino dar toj vienybėj sau ypatingus karės ir ūkės įstatymus [...]; turėjo dar lietuviai ypatingą savo ūkės žymę, ypatingą lobį, trumpai sakant, noris lietuviai ir žemaičiai klausė Lenkų karaliaus, vienok savo ypatingais įstatymais senu būdu namie dar rėdės“⁷². Įsidėmėtina, kad *Istorijoje žemaitiškoje* pabrėžiama ir Rusijos imperijoje išlikusi, veikianti, lietuvių tapatybei svarbi senųjų

⁶⁹ *Ibid.*, p. 39.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 447, 469, 473.

⁷¹ Simonas Daukantas, *Istorija žemaitiška*, t. II, p. 343.

⁷² *Ibid.*, p. 408.

tautos „įstatymų, arba statutų“ galia: šias „statutas“ lietuviai „dar šiandien garbina“, jomis „dėvi“.

Lietuvių civilizaciją, jų politinę kultūrą Daukanto pasakojimas supriešina su Maskvos tironija. *Istorijoje žemaitiškoje*, plačiausiame darbe, pradėtame rašyti dar 1831-ųjų sukilimo metais, Daukantas brėžia jau Kojalavičiaus ir kitų LDK autorių ryškintą laisvos „Lietuvos ūkės“ ir despotiškos „maskolių“ valstybės antitezę. Maskvai esanti būdinga barbarybė – „varvaryba“, jos valdovams – „varvaro nežmonystė“, žiaurumas, klasta, tautų pripažintų įstatymų laužymas⁷³. Taip Rusijos imperijos pavergtiems lietuviams teigiamas jų moralinis ir civilizacinis pranašumas prieš esamą Lietuvos šeiminką.

Taigi savo raštais kreipdamasis į lietuves motinas, į jaunimą Daukantas perduoda kolonizuotai lietuvių visuomenei tam tikrą išlikimo kodą, išsakytą svarbiais imperatyvais: neprarasti savigarbos ir savivertės, laisvės geismo ir pagarbos tiesai, turėtos laisvos „ūkės“ atminimo, nuolat mokytis savarankiškai savo krašto ir bendruomenės reikalus tvarkyti, laisvę ginti, nuolat savo akiračius platinti.

Daukanto istorinis pasakojimas tarsi sujungia Lietuvos Didžiojoje Kuni-gaikštystėje plėtotas politines programas: Daukšos, Sirvydo gimtosios kalbos ir kultūros, kaip savos valstybės pamato, puoselėjimo programą su Augustino Rotundo, Leono Sapiegos, Strijkovskio, Kojalavičiaus ir kitų intelektualų priesakais rūpintis laisva Lietuvos Respublika. Politinė laisvė ir gimtoji kalba šiame pasakojime iškyla kaip svarbiausi lietuvių tapatybės dėmenys. Būtent ši daukantiška kalbos ir laisvės jungtis suteikia gairių politiniam ir kultūriniam modernios Lietuvos projektui, duoda svarbų postūmį XX a. Lietuvos Respublikai rasti.

2. AUŠRININKŲ, VARPININKŲ IR VALSTYBININKŲ ĮKVĖPĖJAS

Kaip Daukanto „lietuvystės“ programa veikė Lietuvos kultūroje? Regis, jai ypatingos gyvybės teikė, amžininkus ir pasekėjus stipriai veikė paties istoriko laikysena, programinių nuostatų liudijimas asmeniniais apsisprendimais: kurti tik lietuviškai, aukoti gyvenimą lietuvių kultūros labui, pavergtų žmonių švietimui.

⁷³ *Ibid.*, p. 396, 402.

Jau amžininkų Daukantas vertinamas kaip išskirtinė, tėvynei didelius darbus nuveikusi asmenybė. 1841 m. Liudviko Adomo Jucevičiaus lenkiškai parašytose *Biografinėse ir literatūrinėse žiniose apie mokytus žemaičius (Wiadomości biograficzne i literackie o uczonych Żmudzinach)* Daukantas pristatomas kaip „nepaprastas ir nenuilstantis lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos tyrinėtojas“. Jis prašomas „tėvynės raštijos ir istorijos vardu“ kuo greičiau parodyti pasauliui *Istoriją žemaitišką* – „didžiulį veikalą“, parašytą lietuvių kalba⁷⁴.

Valančius 1848-aisiais siųstame laiške Daukantui vadina save „dideliu guodotoju ir mylėtoju Tamstos ypatos“ ir praneša apie tik ką išspausdintą Žemaičių *vyskupystę*⁷⁵. Šį istorinį darbą parašė lietuviškai Daukanto paskatintas, pasiremdamas ir *Istorijos žemaitiškos* rankraščiu. Tiek *Žemaičių vyskupystėje*, tiek 1872 m. sukurtame *Pasakojime Antano Tretininko* Valančius iš esmės laikosi Daukanto pateiktos Lietuvos istorijos interpretacijos, naudojasi jo lietuviškai kurtu praeities vaizdynu. Pasak *Žemaičių vyskupystės*, „tankiuose miškuose ir traškančiose giriose“ senais amžiais gyvenę žemaičiai „karėse buvę baisiai smurtais ir drąsiais“, bendrus reikalus svarstė „suėjimuose arba seimuose“, ikikrikščioniškas „senolių tikėjimas“ jiems „dideliai geliavo“, labai tiko, nes skatino jų drąsą ir padėjo „liuosais išlikti“, krikštytis jie sutikę tik tuomet, kai savo valdovų buvo patikinti, „jog liuosumai, vyresnybės, seni papročiai ir kalba žemaitiška po seno bus jiems palikta“⁷⁶. *Pasakojime Antano Tretininko*, kaip ir Daukanto darbuose, iškyla Lietuvos piliakalniai ir žemaičių kovų už laisvę vaizdai: Margirio ginami Pilėnai, mūšiai su vokiečių riteriais ties Durbe, Salantais, Varniais, Girgždūte, Medvėgaliu, Biržulio ežeru⁷⁷.

Apie Daukantą kaip išskirtinę savo laikų asmenybę 1856-aisiais iš Varšuvos Valančiui rašytame laiške kalba Mikalojus Akelaitis, kiek vėliau, 1858-aisiais, kartu su istoriku gyvensiąs Svirlaukyje ir gerbsiąs jį kaip tėvą⁷⁸. „Mūsų Herodotas Daukantas“ („nasz Herodot Dowkont“); „Ponas Daukantas ir Jūsų Malonybė – tai Lietuvos žvaigždės!“ („Pan Dowkont i Wasza Przewielebność – to

⁷⁴ Liudvikas Jucevičius, *Mokyti žemaičiai*, parengė Meilė Lukšienė, Vytautas Raudeliūnas, Vilnius: Vaga, 1975, p. 59.

⁷⁵ Motiejus Valančius, *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1972, t. I, p. 507.

⁷⁶ Motiejus Valančius, *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1972, t. II, p. 27–28, 30, 41, 49–50.

⁷⁷ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. I, p. 360–365, 377–380, 382–392.

⁷⁸ Vytautas Merkys, *Simonas Daukantas*, p. 166–167.

gwiazdy Litwy!“); „Ponas Daukantas jau mano seniai mylimas“ („Pan Dowkont oddawna już odemnie kochany.“), – tvirtina Žemaičių vyskupui iš Sūduvos valstiečių kilęs intelektualas⁷⁹. Rankraštyje likusi, prieš 1861 metus liaudžiai lietuviškai parašyta Akelaičio istorijėlė „Trumpas papasakojimas apie Lietuvos wejkałus“ – tam tikra Daukanto programos tąsa. Pasakojimas apie Lietuvos praeitį nuo legendinio karaliaus Mindaugo tėvo „Rigwaldžio“ iki Tado Kosciūškos pradedamas pakilia daukantiška gaida:

Praszokusiejaj žmogaus metaj yra jo didžiausiu turtu bej łobiu, padejimu nuwokos, proto ir paczios iszminties datirima jo ramstomos. [...] O! Kajpgi taj mejłtu iszartatie tuos žodžius: tejp dare musu tewaj! Žmogus kalbedamas tą kalbesi pajunta giłumoja szirdies sawę esanti tikrumi Lietuwininku, neissizadejusiu sawo tewu ir gimines sawosios. Jajgu teypo dažnaj minejame tewus sawo, tejp labaj myliame sawo giminę ir tewiszkę, taj alwienamuj pridera žinotie wejkałus ir wisokius atsikimus tos musu gimines bej tewiszkes, gražios Lietuweles. Tajgi czion apie tą dalyką trumpaj pasznesesime.⁸⁰

Paryžiuje 1862 m. lenkiškai sukurtame *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aprašyme (Opisanie Wielkiego Księstwa Litewskiego)* Akelaitis vaizduoja „civilizuotos tautos“ susidūrimą su Lietuvą pavergusios Maskvos barbarybe: XIX šimtmetyje iškirstas „nuostabiausias girias, kurių visa Europa Lietuvai pavydėjo“, uždaryta Vilniaus universiteta – „Lietuvos širdį“, sunaikinta Lietuvos Statutą, „atvirų teismų formą“ ir patį teisingumą, sutraukytus „religinius ryšius, meilės ryšius“, išgrobstyta bibliotekas ir archyvus, demoralizuota šalį, kuri iki pavergimo išpažinusi „respublikonizmo idėjas“. „Pasikartojo Lietuvoje tai, kas prieš dvylika amžių vyko Aleksandrijoje, užpultoje laukinės Mahometo išpažinėjų ordos“, – teigia Akelaitis, tarsi tęsdamas Daukanto istorinį pasakojimą ir lygindamas Rusijos imperatorių Mikalojų II su Neronu, Kaligula ir Jonu Žiauriu⁸¹. Paryžiuje rašytame darbe lietuvių intelektualas toliau

⁷⁹ [Mikalojus Akelaitis], „M. Akelaičio laišakai“, parengė Augustinas Janulaitis, in: *Tauta ir žodis*, redaguoja Vincas Krėvė-Mickevičius, Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1925, kn. III, p. 296.

⁸⁰ [Mikalojus Akelaitis], *Trumpas papasakojimas apie Lietuvos wejkałus*, [prieš 1861 m.], LLTI BR, f. 1, b. 30, l. 1–2.

⁸¹ [Mikalojus Akelaitis], *Opisanie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [1862], Lenkų bibliotekoje Paryžiuje saugomo rankraščio kopija: LII, F4-389, p. 134–135, 160–161, 184, 201,

plėtoja *Istorijoje žemaitiškoje* brėžtą laisvos, civilizuotos istorinės Lietuvos ir vergiškos, barbariškos Maskvos antitezę: „Žiaurūs istoriniai įvykiai akimirkai atskyrė Lietuvą nuo Lenkijos ir prievarta prilipino ją prie Maskvos, tarsi pasauliui norint įsitikinti, kad civilizuota tauta niekada nesileis įtraukiama į barbarybę.“⁸² Kaip ir Daukantas, tautos ateitį siejęs su valstiečių išlavimu, jų pilietinėmis teisėmis ir laisvėmis, Akelaitis sielvartauja, kad pavergtai Lietuvai nepavykę išvengti imperinės Rusijos tvarkos įtakos, kad rusų liaudį valdančios „komunistinės taisyklės“ [„zasady komunistyczne“] prasiskverbusios į Lietuvos kaimą. Pažymi: „Be to, toje [rusų] visuomenėje komunizmas, praryjantis individualią nuosavybę ir reikalaujantis ne asmens, bet bendruomenės teisinės atsakomybės, nepakenčia asmeninės laisvės, kurios nebuvimas toks naudingas despotizmui! Taigi rusų liaudis niekada nepasieks tikros laisvės, kol jos tikrovėje išliks komunizmas.“⁸³

Daukanto idėjomis ir istoriniu vaizdynu rėmėsi jaunas poetas Antanas Baranauskas. 1857 m. jo parašyta giesmė „Dainu dainelė“ – savita poetinė Daukanto istorinio pasakojimo santrauka. Šiame kūrinyje, kaip ir *Būde*, iškyla „plati Lietuva“ – su piliakalniais, „snaudžiančiais miškais“, šventais ažuolais ir dievaičiais, su latviais, prūsais ir Kijevo rusais, su Dauguva ir Dunojumi. Toje „amžinai buvusioje“ Lietuvoje gyvenę „žmonės laisvingi“ – „niekur nebuvo vergija“. Tik vėliau, didžiūnams įsigalėjus, „žmonės vergijon pakliuvo“. „Suspaustas svietas“ sulaukęs laiko, kai Lietuvos „nudraskyta ponystė krito“ – valstybė žlugo, kartu su ja ir „miškai išgriuvo“. Ir vis dėlto „ant laisvės leistiems Lietuvos žmonėms“ vėl „diena aušta“, Dievas siunčiąs pažadą, kad ateityje „nebus ponų ir dvarų“⁸⁴. Garbinga laisvų žmonių praeitis, daukantiška prigimtinės lietuvių laisvės idėja Baranausko giesmėje jau aiškiai siejamos su Lietuvai auštančios dienos, su ateities aušros vaizdiniais. Jonas Basanavičius šį kūrinį, pavadinęs „Lietuvos senovės paminėjimu“ bei sutrumpinęs, 1883-iaisiais paskelbia kaip programinį pirmajame *Aušros* numeryje iš karto po savo „Priekalbos“.

203–205, 362, 373; Reda Griškaitė, „Mikalojaus Akelaičio rankraščio *Opisanie Wielkiego Księstwa Litewskiego* (1862) istorija“, in: *Archivum Lithuanicum*, t. 11, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 236–237, 244, 249.

⁸² [Mikalojus Akelaitis], *Opisanie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, p. 363.

⁸³ *Ibid.*, p. 71.

⁸⁴ Antanas Baranauskas, *Raštai*, sudarė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Baltos lankos, 1995, t. I, p. 158–162; Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1993, p. 63–65.

Būdo idėjos, vaizdai atpažįstami ir 1858–1859 m. Baranausko sukurtose poemose *Anykščių šilelis*, *Dievo rykštė ir malonė*⁸⁵. Tiesa, būdamas brandaus amžiaus, studentui Jonui Šliūpai poetas asmeniškai aiškina, kad Daukantas vien dėl kalbos „esąs nevertu skaitymo“⁸⁶. Dėl „liaudžiai visiškai nesuprantamos“ kalbos jis kritiškai vertina Daukanto istorinius darbus 1883-aisiais rašytame laiške *Aušros* leidėjams ir laikraščio „Kraį“ redakcijai. Tačiau ir tuomet viešai pabrėžia kilnios istoriko laikysenos reikšmę: „didžiausio pagyrimo nusipelno jo užsidegimas, ištvermė ir visų savo materialinių, moralinių galių sutelkimas lietuviybės labui“⁸⁷.

Daukanto *Būdą* atranda jaunoji karta: lietuviai studentai, būsimoji aušrininkai, jį skaito Maskvoje ir Petrapilyje. Basanavičius *Būdą* siunčia studijų bičiuliui Vincui Staniškiui, paskirtam Marijampolėn dėstyti gimnazistams graikų, lotynų ir lietuvių kalbų. 1876-ųjų gegužę Basanavičiui rašytame laiške Staniškis praneša: „Lauki [Laukio slapyvardžiu išleistą *Būdą*] gavau ir studentukai skajto su didele ukwata, ale žodžiu randasi daug niežynomu ir deļ manies.“⁸⁸

Petrapilio universiteto studentas Šliūpas, 1882-aisiais grįžęs į tėvynę vasaros atostogų, Kaune, A. Baranausko bute, persirašinėja Žemaičių dvasinės seminarijos bibliotekoje atrastą Daukanto rankraštį – „Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje“, ketindamas jį parengti spaudai. Tų metų vasarą Šliūpas Žagarėje aplanko Daukanto globėją kunigą Vaišvilą: žilas kunigas pasirodo jam esąs lyg senųjų laikų krivis. Sulaukęs savo garbingo globotinio gyvenimu ir raštais susidomėjusio pirmo lietuviu, Vaišvila susigraudina ir padovanoja Šliūpai išsaugotus istoriko laiškus⁸⁹.

Pirmasis *Aušros* numeris 1883 m. išeina pažymėtas ryškiu Daukanto ženklu. Visų pirma, kaip naujais idėjiniais akcentais papildytą *Būdo* pratarmės parafrazę galime perskaityti istorinę Basanavičiaus „Priekalbą“: joje lietuviams keliami tie patys istorinės atminties ir gimtosios kalbos gavinimo imperatyvai,

⁸⁵ Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, p. 72, 81, 159.

⁸⁶ [Jonas Šliūpas], Jono Šliūpo laiškas Stanislovui Šliūpai, 1881.06.25, LLTI BR, f. 1-411, l. 33; Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, p. 213.

⁸⁷ Antanas Baranauskas, *Raštai*, sudarė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Baltos lankos, 2003, t. VII/1, p. 217, 398.

⁸⁸ [Jonas Basanavičius], „Iš Dr. J. Basanavičiaus archyvo: 1875–1879 m. laišškai“, in: *Mūsų senovė*, t. I, kn. 4, 5, 1922, p. 621.

⁸⁹ Jonas Šliūpas, „Minės apie mano prietykius prie ‘Aušros’“, in: Jonas Šliūpas, *Raštai*, parengė Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1977, p. 231, 234–235.

pabrėžiama jų svarba tautos išlikimui ir atgimimui. „Wisa musu gimine (tauta) turetu atminti ir pažinti praejusi laiką, kuri ira giwenus ant szios Lietuwos žemes“; „ilga werguwe iszdilde isz atminties musu paminejimus laimingesnio ir newargingo gywenimo; užmirszome, kuomi mes senoweje buwome“; „liko dar kalba musu garbinga, apie kurią mes galime drąsei su mokintu wiru isztarti: „Die Sprache ist unsere Geschichte“; „mes, Lietuwei, szios gadines turime sekti pawizdi geru sunu senowes Lietuwos; todelei pirmiu pirmiausei turime pažinti juju senowiszką giwenimą, budą, dabą ir tikibę, juju darbus ir rupesczius; nes ju giwenimą pažinę, pažinsime geriaus juos, o juos pažinę ir patys pasižinsime“⁹⁰, – teigia Basanavičius, atkartodamas Daukanto priesakus.

Kaip minėta, šią „Priekalbą“ lydi aušrininkų perredaguota Baranausko „Dainu dainelė“ – giesmė, prikelianti Daukanto istorinį vaizdyną. Pirmajame *Aušros* numeryje pradedama skelbti ir pirmąkart Šliūpo parašyta *Būdo* autoriaus biografija – „Simanas Daukantas, Lietuwos rasztininkas“. Šis tekstas, pasak Šliūpo, sukurtas ir publikuojamas siekiant „inkwepti atluszusiems ir abejojantiems Lietuwiams meilę tewines“⁹¹. Kituose *Aušros* numeriuose tęstoje biografijoje Daukanto vaidmuo apibendrinamas: jis nusakomas kaip pranašas, išvelgęs ir savo darbais priartinęs tautos atgimimą.

Nieks ne milėjo daugiaus tėvinę Lietuvą už Daukantą; visi jo rasztai kvėpuoja tąją meilę; apie tėvynę mąstant jam niekadą ir spėkos netruko; jis nenusiminė, kad žmonės jo aplinkėje nesuprato jo troszkimo; jis raszė ir dirbo dėlei ataitės, pasitikėdamas, kad vaikai ims daugiaus rupintiesi apie savę, kad jie susipratę pakils isz pirminkszczio miego ir atjėszkos jo veikalus paraszitus... [...] Ataitės dwasę Daukantas atspėjo... [...] Už taigi, žodžiais p. Basanavicziaus sakant ir kaulams Simano Daukanto ira linksmiaus ir smagiaus kapuose ilsėti, nės jis mato, kad jo darbai ėmė neszti tam tikrą vaisių, –

apibendrina Šliūpas. Ir čia pat pažada jau kitais metais išleisti Daukanto paliktą rankraštį – „Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje“, o vėliau ir „visus veikalus Daukanto“⁹².

⁹⁰ [Jonas Basanavičius], „Priekalba“, in: *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 6.

⁹¹ [Jonas Šliūpas], „Simanas Daukantas, Lietuwos rasztininkas“, in: *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 13.

⁹² [Jonas Šliūpas], „Simanas Daukantas, Lietuwos rasztininkas“, in: *Auszra*, 1883, Nr. 2, p. 42, Nr. 8, 9, 10, p. 253–254.

1884 metų 1, 2 ir 3 *Aušros* numerius Šliūpas pradeda programiniu straipsniu „Tikrasis jeszkinis tėviniszkumo“. Jame darsyk iškelia Daukanto vaidmenį žadinant lietuvių savarankiškumą, primenant jiems apie „savo laisvę ir savo atskirumą nū kitu tautu“ – „Labiausiai Daukantui prideri tame daigte paminklė“: „tai įkvėpti jo rasztais, lietuviai ėmė akis pratrinti, ir dairitiesi apie savo buvį“. Sykiu Šliūpas imasi aiškinti, plėtoti Daukanto idėjas ir politinį žodyną. Pasak jo, lietuviai dabar turintys burtis į laisvų ir lygių žmonių draugijas, nes būtent draugijos „padaro tai, ką vadinama tautą“: „tikrąją uždavą lietuvininku turi buti pasidariti ,tautą“. Tačiau „padaro isz draugijos tautą“ ne kalba, kaip broliai lietuviai linkę manyti, bet „daba“ arba kultūra. „Daba apima visą gyvenimą“: ir draugijų „rėdas“, ir ekonominį būvį, ir švietimą, ir dorą, ir papročius. Todėl lietuviams svarbiausia esą „įkurti lietuviszką dabą“: nes „tauta, pasistiebusi ant tikrosios kultūros, givens amžinai“. Ateityje, kai išsiskleis ir subręs „tautinės kultūros (dabos)“, imsianti skleistis ne tik vienos tautos „ukėsus“, bet ir visus žmones jungianti kultūra: „Per tėviniszkumą žmonistė atais ant galu galo prie visatiszkumo.“⁹³

Tų pačių metų *Aušros* 5 ir 6 numeriuose paskelbta savitai Daukanto programą plėtojanti dar 1883-ųjų liepą Paryžiuje parašyta Akelaičio „gromata“. Pagyręs *Aušrą* už „neužmirsztinam Lietuvos rasztininkui“ „Daugkencziui“ rodomą dėmesį, buvęs Daukanto bičiulis ragina laikraščio autorius nuosekliau vartoti lietuvišką žodyną: politikai vadinti siūlo žodį „vieszvilas“, Lietuvos herbui „Pogoń“ – lietuvišką žodį „vitis“. Ir iškelia Rusijos imperijos pavergtai Lietuvai suverenios, savarankiškai savo kraštą tvarkančios tautos siekinį: „Jaunas budamas girdėjau senuką pasakojantį: „Musu senovės žmonės *vitį vijo*, norėdami pagauti *Laimę*.“ ... Ir mes, anu seneliu įpėdiniai, *vikime vitį*, be paliovos tardami įpaczią tarmę: LIETUVA LIETUVIAMS.“⁹⁴

1885 m. Šliūpo pažadą išleisti Daukanto raštus paragina tesėti „vienas szau-nus Lietuvis“ – Žemaičių dvasinės seminarijos klierikas Jonas Mačiulis, būsimasis Maironis. Jis laišku primena *Aušros* leidėjams, kad nuo įsipareigojimo išspausdinti „Pasakojimą“ praėjo jau dveji metai. Klausia: „Ar sulauksime to brangaus skarbo..?“ Ir siūlo laikraščio redakcijai skelbti rinkliavą Daukanto

⁹³ [Jonas Šliūpas], „Tikrasis jeszkinis tėviniszkumo“, in: *Auszra*, 1884, Nr. 1,2,3, p. 1–10.

⁹⁴ [Mikalojus Akelaitis], „Svetur. Gromata brolio Ak. isz Pariziaus“, in: *Auszra*, 1884, Nr. 5, 6, p. 198–200.

raštamis išleisti: „Jei Lenkai ant Mickaus [Adomo Mickevičiaus] paminklo surinko tiek tukstancziu, argi Lietuvei nesudės keliu dėl Daukanto?“ *Aušros* leidėjai Mačiulio pasiūlymą ir rinkliavą paskelbia – paragina visus „Lietuvos ir jos szlovingosios praeitinės mylėtojus pristoti prie to szventojo dėl tėvynės darbo“⁹⁵.

Lietuvių kultūrai ypatingą reikšmę igijusią Daukanto ir *Aušros* sąveiką taikliai yra nusakęs Marijus Jonaitis (Šidlauskas): „Per „Aušrą“ herojinis Daukanto vienišumas tapo kolektyvine heroika, ir šitas perėjimas buvo mūsų tautai lemtingas.“⁹⁶

Įsidėmėtinas ir ypatingas Daukanto ir Maironio kūrybos ryšys. Nesulaukęs Daukanto „Pasakojimo“, Maironis 1886 m. pats parašo ir 1891 m. Tilžėje išleidžia *Apsakymus apie Lietuvos praeigą*. Savo knygos pratarmėje pagerbia *Būdo* autorių kaip vienintelį iki šiol lietuviškai „apie Lietuvių veikalus“ rašiusį. Maironis Daukanto istorinį pasakojimą ir tęsia, ir jį taiso, su juo ginčijasi. Nors ir abejodamas, *Apsakymų* autorius mini Vaidevutį, davusį lietuviams „pirmus ukiszkus įstatymus“, pabrėžia lietuvių būdo ir papročių savitumą, išaukština Vytauto rūpestį „geru mylimos tėvynės“. Iš Daukanto *Istorijos žemaitiškos* Maironis perima Liublino unijos nusakymą, Lietuvos valstybingumo, jos respublikos išlikimo unijoje idėją ir pačią „ūkės“ sąvoką: net susijungę su lenkais „Lietuvei užlaikė savo įpatingus karės ir ukės įstatymus“⁹⁷. Knygos pabaigoje Maironis išsako ir esminę *Būdo* autoriaus nuostatą: „Žinoma, tautos vistorija nesibaigia sulyg iszgaiszimu savųjų valdonų ir karalių: ji tveria, kolei gyvas nors vienas tautos sąnarys, užlaikąs tėvynainę kalbą, jos dvasią ir jos žadą.“⁹⁸

Daukanto istorinio pasakojimo idėjos, laisvos garbingos praeities ir varginigos dabarties vaizdų antitezė persmelkia ir Maironio poeziją. Pasak Vandos Zaborskaitės, Daukanto, kartu ir lietuvių tautosakos bei Baranausko poveikis poetui Maironiui „bus buvęs lemiamas“⁹⁹. Pagrįsta yra Maironio mąstymo ir rašymo būdą apibendrinanti Viktorijos Daujotytės įžvalga: „Maironio *praeigos* (*Apsakymai apie Lietuvos praeigą*) būdas yra daukantiškas, atsiliepiantis ir mąstyme, ir mąstymo sintaksėje. [...] Perimdamas daukantišką lietuvių tau-

⁹⁵ [Jurgis Mikšas], „Užpraszymas“, in: *Auszra*, 1885, Nr. 7, 8, p. 258; Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1968, p. 50–51.

⁹⁶ Marijus Jonaitis, *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldija, 1994, p. 50.

⁹⁷ [Maironis] Stanislovas Zavanvykas, *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*, Tilžė: O. v. Mauderodės spaustuvė, 1891, p. 6, 27, 89, 92, 118–119, 151.

⁹⁸ *Ibid.*, p. 177.

⁹⁹ Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, p. 114–117, 126, 449.

tos būdą, to būdo kelio liniją, Maironis savo mąstymui, įskaitant ir poeziją, suteikia istorinį matmenį, apskritai sustiprina istorinę jauseną.¹⁰⁰ Istorijos matmenį, Daukantu remdamasis, Maironis suteikia ne tik asmeniniam, bet – savo kūryba – ir to meto lietuvių visuomenės mąstymui.

Daukanto įtaka išlieka svarbi ir varpininkams. Šie iškelia *Būdo* autorių kaip savo ir visų „litvomanų“ pirmtaką. „Užtai taip brangus mums Daukantas, užtai mes taip noriai jį minavojame, kad jis norėjo ir geidė to, ko norime ir geidžiame mes šiandien eidami keliais, kuriuos su tokiu vargu jis pramynė. Eikime jo pėdomis, sekime jo paveikslą, dirbkime taip, kaip jis dirbo, ir mes be abejonės datirsime tai, ko taip troško Daukantas kelias dešimtis metų atgal, ko ir mes šiandien trokštame“, – teigia Stasys Matulaitis 1890-aisiais¹⁰¹. Pranas Mašiotas Daukanto gimimo šimtmečiui skirtame 1893 m. 11-ame *Varpo* numeryje rašo:

Sugrąžinti lietuviams tautos vardą – tai buvo Daukanto idealas, kuriam jis tarnavo per visą vargo ir sunkaus darbo gyvenimą. Šių dienų „litvomanai“ eina taku, Daukanto pramintu. [...] IIsėkis ramiai, narsus kareivi, amžinu atilsiu. Tavo pramintas takas atrastas; juo eina nedidelis, bet tvirtos dvasios tautiečių būrelis; tavo galinga dvasia stiprina juos jų kelionėje.¹⁰²

Jonas Jablonskis šiame *Varpo* numeryje paskelbia straipsnį „S. Daukanto gyvenimas ir raštai“, kuriame pateikia išsamią istoriko biografiją ir bibliografiją, taip pat nusako jį kaip „nepaprastą enciklopedistą“, kaip „didelį, nepaprastą žinovą savo prigimtinės kalbos, ne tik gyvosios, bet ir senoviškos“. Teigdamas, kad „apie Simaną Daukantą, garbingą mūsų tautietį, bus girdėję jau gangreit visi apšviestiesniejie Lietuviai“, Jablonskis sykiu pabrėžia būtinybę toliau tyrinėti, geriau pažinti jo kūrybą ir gyvenimą. Pats pažada ateityje iširti Daukanto kalbą, „jo tikrus nuopelnus mūsų literatūroje“ ir paragina: „Tuo-tarpu reikėtų rinkti visokia medega ir skelbti „Varpe“ – apie jo gyvenimą, apie jo raštus, rankraščius... Surinkę daug medegos, galėsime drąsiau šį-tą spręsti.“¹⁰³

¹⁰⁰ Viktorija Daujotytė, „Maironio epocha: nuo saulėtekio iki saulėlydžio“, in: *Eina garsas: nauji Maironio skaitymai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 20.

¹⁰¹ [Stasys Matulaitis], „Atminimas apie Daukantą“, in: *Varpas*, 1890, Nr. 1, p. 4.

¹⁰² [Pranas Mašiotas], „Simanas Daukantas“, in: *Varpas*, 1893, Nr. 11, p. 161.

¹⁰³ [Jonas Jablonskis], A. Gerulaitis, „S. Daukanto gyvenimas ir raštai“, in: *Varpas*, 1893, Nr. 11, p. 165, 168.

Tais pačiais metais Jungtinėse Amerikos Valstijose, Plimute, išleista Daukanto *Istorijos žemaitiškos* pirmąjį tomą Petras Vileišis sveikina kaip lietuviams naują epochą atveriantį tekstą. 1894-ųjų sausį jis *Varpe* skelbia:

Vyriausi vieta tarp išleistų šimet knygų be abejo priklauso seniai lauktai Daukanto istorijai, kurios berods išėjo pernai tik vienas tomas, o bus dar du tokie tomai. Išleidimas Daukanto istorijos tai, galima sakyti, yra epocha naujosios Lietuvos istorijos, nėra toji istorija be abejo milžiniškai pakels Lietuvių dvasią, atskleisdama Lietuvių akims uždangalą nuo tamsios iki šiol Lietuvos praeigos...¹⁰⁴

Ir Vinco Kudirkos „Tautiškos giesmės“, publikuotos 1898-ųjų *Varpe*, žodžiuose, pasak Vinco Maciūno, „neabejotinai ataidi paties Daukanto minčių atgarsiai“¹⁰⁵. Daukanto vardas jau varpininkų laikais iškyla iki simbolio. 1900-aisiais trečiąjį *Varpo* numerį redaktorius Juozas Bagdonas pradeda straipsniu „Daukanto Manta“. Jame pabrėžia „tautiškos rašliavos“ ypatingą svarbą lietuvių kultūrai, konstatuoja sunkų „būvį Lietuvio rašėjo“ ir praneša apie įsteigtą naują draugiją šiam būviui palengvinti: „neseniai užgimusi draugystė po vardu „Daukanto Manta“ rūpėsis apie pritaikymą ar šelpimą lietuviškos rašliavos, pakėlimą mokslo ir dailos Lietuvių tautos“¹⁰⁶.

Taigi XIX a. pabaigoje Daukantas atrandamas kaip kūrėjas, savo istoriniais darbais dedantis pamatus moderniai Lietuvai, praeities vaizdais rodantis lietuviams kelią į savarankišką ateitį, žadinantis lietuvių tautinį atgimimą. Daukanto idėjos ir laikysena veikia ir aušrininkų bei varpininkų politinius žingsnius.

Šliūpas jau 1884 m. Jungtinių Amerikos Valstijų spaudoje ima svarstyti, kokiomis sąlygomis „Lietuva galės atgauti savo liuosybę“. Matyt, neatitiktinai stropus Daukanto raštų skaitytojas pirmasis tarp ano laiko lietuvių 1885-aisiais iškelia savarankiškos „Lietuv-latviškos respublikos“, o kiek vėliau – ir nepriklausomos Lietuvos valstybės siekinį¹⁰⁷. 1887 m. broliams

¹⁰⁴ [Petras Vileišis], „Nauji Metai“, in: *Varpas*, 1894, Nr. 1, p. 1.

¹⁰⁵ Vincas Maciūnas, „Žvelgiant į Motiejų Valančių po šimto metų“, in: Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 518.

¹⁰⁶ [Juozas Bagdonas], „Daukanto Manta“, in: *Varpas*, 1900, Nr. 3, p. 25.

¹⁰⁷ Arūnas Vyšniauskas, „Jonas Šliūpas – išskirtinė lietuvių tautinio sąjūdžio asmenybė, kurią vertėtų geriau pažinti“, in: Arūnas Vyšniauskas, Ryšard Gaidis, Luboš Švec, „Lietuviai ir lenkai“ (1887). *Jono Šliūpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX a. pabaigoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 59–60.

lenkams skirtoje knygelėje „Lietuviai ir lenkai“ („Litwini i Polacy“) Šliūpas paskelbia: „Lietuva nori būti politiškai nepriklausoma!“ – „Litwa chce być niepodległą politycznie!“¹⁰⁸

Įsidėmėtina, kad Šliūpas perima, tęsia, plėtoja, savo meto politikai palenkia ir Daukanto istorinį pasakojimą. 1904–1905 m. Plimute išleistame dvitomyje *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien* jis iškelia „lietuviškas gentis“ sutelkusį ir visus šalies gyventojus lygiateisius padariusį „Veidavutį“, išaukština ir su senuoju tikėjimu susieja senųjų lietuvių „dorybę“, „meilę artimo“, „prisirišimą prie tėvynės“, teigia, kad senoji Lietuva „buvo respublika“, jos valdovus rinkę „ukėsai“ susirinkimuose¹⁰⁹. Ypatingą dėmesį Šliūpas skiria „Lietuviškajam Statutui“, jo nuostatomis ir ilgaamžiam veikimui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisei ir politinei minčiai, „Lietuvių tautos kultūrai“, brėžia aiškią takoskyrą tarp Lietuvos santvarkos ir „Moskvos absoliutizmo“, „tyranijos Ivano Gresmiojo“¹¹⁰. Šio dvitomio istorinį pasakojimą pratęsia 1909 m. Čikagoje išleista knyga *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje (1569–1795 m.) ir Lietuviškasis Statutas Zigmanto I*. Joje Šliūpas skelbia bene pirmąsyk į lietuvių kalbą išverstus Pirmojo Lietuvos Statuto straipsnius su garsaus istoriko Tadeuszo Czackio paaiškinimais – pateikia Czackio veikalo *Apie lietuvių ir lenkų teisę... (O litewskich i polskich prawach..., 1800–1801)*¹¹¹ santrauką. O knygos „Žodyje Skaitytojui“ teigia, kad Lietuvos Statuto pažinimas reikalingas šiandienos lietuviams, siekiantiems „laimėti autonomiją savai šaliai Maskolijoje“¹¹². Taip Šliūpas, sekdamas Daukantu, sujungia tautos senąją istoriją su jos dabarties politika – civilizacinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikimą su modernios Lietuvos kūrimo uždaviniais.

Simboliškas yra Daukanto vardo paminėjimas Basanavičiaus kalboje, sakytoje atidarant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje 1905 m. Jis prisimenamas tarp

¹⁰⁸ Jonas Šliūpas, „Lenkai ir lietuviai“, in: Artūras Vyšniauskas, Ryšard Gaidis, Luboš Švec, *„Lietuviai ir lenkai“ (1887). Jono Šliūpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX a. pabaigoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 79.

¹⁰⁹ Jonas Šliūpas, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, Plymouth: Vieniųbė Lietuvninkų, 1904, t. I, p. 270–279, 291, 301.

¹¹⁰ Jonas Šliūpas, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, Plymouth: Vieniųbė Lietuvninkų, 1905, t. II, p. 413–417, 446–462, 483–486, 520–524, 558.

¹¹¹ Tadeusz Czacki, *O litewskich i polskich prawach o ich duchu, źródłach, zwięzku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r. wydanym*, Warszawa: Drukarnia J. C. G. Ragoczego, 1800–1801, t. I–II.

¹¹² Jonas Šliūpas, *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje (1569–1795) ir Lietuviškasis Statutas Zigmanto I*, Chicago: „Lietuva“, 1909, p. 420.

tų, „kurie pirmiausiai pratrėnė akis savo broliams, varguose paskendusiams; įkvėpė juosna karštą meilę dėl savo numylėtos kalbos ir krašto; vedė mus prie tautiško susipratimo“, kurie „turi didį nuopelną, kad mums dabar buvo likta čion jau kaipo lietuviams susirinkti“. Daukanto keltus lietuvių „liuosybės“, savarankiškos „rėdos“, gimtosios kalbos vartojimo imperatyvus įžvelgsime ir Didžiojo Vilniaus seimo priimtuose nutarimuose¹¹³.

XX a. pradžioje Daukantas patenka į pirmuosius lietuviškoms mokykloms leidžiamus vadovėlius: jo lietuviybės kodą sąmoningai stengiamasi perduoti vaikams ir jaunimui – būsimiems kuriamos Lietuvos Respublikos piliečiams. Petras Klimas Daukantą kartu su kitais lietuvių rašytojais „pašaukia kalbos mokymo darbui“: sodrių, vaizdingų *Būdo* ištraukų prideda į 1916 m. išleistą ir daug kartų perleistą mokyklinę chrestomatiją *Skaitymai lietuvių kalbos pamokoms*¹¹⁴. Mykolas Biržiška *Būdo* ištraukas ir citatas pasitelkia 1917 m. publikuotame *Lietuvos geografijos vadovėlyje*¹¹⁵, 1919 m. išėjusiame *Lietuvos istorijos pradžiamokslyje*¹¹⁶. Tuo pat metu pasirodęs ir vyresniems jaunuoliams skirtas Klimo vadovėlis *Lietuvių senybės broožai*, mokyklinė kultūros istorija, įtaigiai sujungia *Būdo* pasakojimą su naujų tyrinėjimų įžvalgomis¹¹⁷. Deja, mokyklai pritaikant Daukanto tekstus, supaprastinamas ir iškreipiamas jo žodynas. Klimo parengtuose *Skaitymuose* „ūkė“ virsta tiesiog „ūkiu“, mokiniams pasakojama apie senovės lietuvių „ūkio žygius“¹¹⁸. Beje, taip klaidingai Daukantą perskaičius, ir šių dienų akademinuose darbuose mėginama *Būde* aprašomą senąją Lietuvą interpretuoti kaip „ekonominį subjektą“, „ekonominį darinį“, kurio pagrindas – „gerai savo žemę dirbantis ūkininkas“¹¹⁹. Kad Daukanto „Lietuvos ūkė“ tėra ūkis, kad jam rūpėjęs se-

¹¹³ Egidijus Motieka, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius: Saulabrolis, 1996, p. 291, 297–298.

¹¹⁴ Petras Klimas, *Skaitymai lietuvių kalbos pamokoms. Antrasis išleidimas*, Tilžė: O. v. Mauderodės spaustuvė, 1918, p. 4, 171–172, 212, 231–235, 238–239.

¹¹⁵ Mykolas Biržiška, *Lietuvos geografija*, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1917, p. 110–112, 122–123.

¹¹⁶ Mykolas Biržiška, *Lietuvos istorijos pradžiamokslis*, Vilnius: Žaibo spaustuvė, 1919, p. 35–42.

¹¹⁷ Petras Klimas, *Lietuvių senybės broožai*, Vilnius: Žaibo spaustuvė, 1919, p. 6–7, 37–39, 48–52, 68, 83–126.

¹¹⁸ Petras Klimas, *Skaitymai lietuvių kalbos pamokoms. Antrasis išleidimas*, Tilžė: O. v. Mauderodės spaustuvė, 1918, p. 232, 235, 238.

¹¹⁹ Justinas Dementavičius, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, 62, 71.

nųjų lietuvių „susiklausymas ūkinėje veikloje“, – ir šiandien tikina kai kurie mokykliniai vadovėliai¹²⁰.

Daukanto nueitą kelią į tarpukario Lietuvos Respublikos mokyklas 1937 m. Biržiška enciklopediškai apibendrino taip: „Nepriklausomoje Lietuvoje auga D[aukanto] kultas mokyklose, kuriose iš Klimo ir kt. skaitymų knygų su Būdo ištraukomis, iš vadovėlių žinių apie D[aukanto] gyvenimą ir darbus gaunamas didingas šio mūsų tautinio atgimimo pranašo dvasinis atvaizdas.“¹²¹

Laisvės atmintį žadinantį Daukanto kodą lietuvių kultūroje mėginama išsaugoti ir okupacijų metais. 1943 m. Jurgis Lebedys apmeta mokslinės monografijos apie Daukantą prospektą, 1946-aisiais sutvarko, ištiria ir aprašo Lietuvių literatūros institute esančią istoriko biblioteką, 1947 m. parengia leidyklai dešimties tomų Daukanto raštų projektą su išsamiais kiekvieno tomo turinio paaiškinimais¹²². 1955 m. Meilė Lukšienė sudaro ir išleidžia Daukanto *Rinktinius raštus* su plačiu įvadiniu straipsniu, kuriame sovietų kolonizuotai visuomenei primena ir aiškina Daukanto politinę programą. Pasak jos, *Būdo* autoriui Lietuvos senųjų girių didumas esąs krašto „laisvės, savarankiškumo ir didybės laidas“, o senovės lietuvis – „atkaklus socialinės ir politinės laisvės gynėjas“; jo istorinių kūrinių „pagrindinės emocinės gaidos“ – „gerėjimasis lietuvių tautos kovomis dėl savo politinės laisvės“, „neapykanta visiems tiems, kurie vergė Lietuvą“; „visuose jo raštuose jaučiamas siekimas pakelti nacionalinę savigarbą, išamoningi liaudį, kad socialinė ir politinė laisvė yra kiekvieno žmogaus teisė ir kad kova dėl jos yra kiekvieno pareiga“¹²³.

Į Daukantą programiškai atsigręžia Vincas Mykolaitis-Putinas. 1953–1956 m. rašytame, 1957-aisiais išleistame *Sukilėlių* pirmajame tome jis teigia *Būdo* idėjų ir vaizdų galią, padedančią Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašto valstiečiams tapti tautiškai ir politiškai susipratusiais lietuviais, pasiryžusiais ginklu kovoti už savo laisvę ir teises. Jauną valstietį Petrą Balsį traukęs *Būdas senovės lietuvių*:

¹²⁰ Inga Gresienė, Gitana Notrimaitė-Muzikevičienė, Daiva Stukienė, Saulius Žukas, *Literatūra. Vadovėlis 8 klasei*, Vilnius: „Baltų lankų“ vadovėliai, 2018, d. I, p. 155–157.

¹²¹ Mykolas Biržiška, *Daukantas Simanas*, Kaunas: Varpo spaustuvė, 1937, p. 12.

¹²² Jurgis Lebedys, „Simano Daukanto biblioteka“, p. 51–72; Idem, „Simonas Daukantas“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, t. II, p. 272–288, 295.

¹²³ Meilė Lukšienė, „Simonas Daukantas“, in: Meilė Lukšienė, *Prie tautos kultūros pamatų*, parengė Ingė Lukšaitė, Austėja Ikamaitė, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2014, p. 207–210, 217.

Tie senovės lietuviai – žemaičiai ir kalnėnai – tai jų, šiandieninių baudžiauninkų, proseneliai. O štai, kaip jie gyvenę, kaip tvarkęsi, kokie laisvi buvę! Ir kaip jie narsiai kariaudavę ir nuo visokių priešų gindavęsi.

Petras jau atmintinai atsimena kai kuriuos knygos žodžius: „Liuosybę savo pervis mylėjo ir godėjo, už kurią visos pasaulės aukso nebūtų ėmusys... Atkakliai, vergybos neapvežėjo ir už velnių darbą turėjo, tardamys: „Velniai tau, sako, tevergauja, ne žmogus...“ [...]

Nejučiomis Petras ir pats nori būti kaip tas senovės lietuvis: augalotas, išstvermingas, teisingas, mylintis laisvę, o neapkenčiantis vergovės, narsus, nebijantis priešų!¹²⁴

Taip, vaizduodamas Daukanto kodą, veikiantį Rusijos pavergtoje XIX a. lietuvių visuomenėje, Mykolaitis-Putinas primena jį ir sovietmečio Lietuvai.

Kazys Boruta tuo metu rašytame romane *Sunkūs paminklai* iškelia Daukantą kaip dabarties atminimo vertą kertinę tautinio atgimimo figūrą. 1958 m. leidyklos svarstytame romano rankraštyje įtaigiai vaizduotas Vaižganto rūpestis skulptoriaus Vinco Grybo kuriamu istoriko paminklu. Vaižgantas taip nusakęs Daukanto svarbą: „tas vargo pelė, tikrasis mūsų atgimimo tėvas, o ne Basanavičius... Ką čia, toliau savo nosies nematome ir tikruosius didvyrius greitai užmirštame...“ Tokiam jo požiūriui pritariąs ir Grybas¹²⁵. Svarstymo metu kritikos sulaukusių Vaižganto žodžių Juozo Baltušio suredaguotame ir 1960 m. išleistame Borutos romane nebeliko. Jame pasakojama apie išsiskyrusius rašytojo ir skulptoriaus požiūrius į *Būdo* autorių¹²⁶.

Įsidėmėtinas buvusio Lebedžio ir Lukšienės studento Juozo Girdzijausko 1968-aisiais *Tiesoje* paskelbtas straipsnis „Lyg ažuolas plačiašakis“, skirtas Daukanto 175-osioms gimimo metinėms ir gana atvirai savo meto visuomenei sureikšminantis istoriko idėjas ir gyvenimo laikyseną. „Lietuvos Komunistų Partijos Centro Komiteto, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Organe“ politinio „atšilimo“ metais publikuotame tekste teigiama:

¹²⁴ Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, redaktorius Aleksandras Žirgulys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, t. VI, p. 68–69.

¹²⁵ Jurgis Tornau, „Dėl K. Borutos ‘Sunkūs paminklai’“, LLTI BR F60-1054. Už šią nuorodą dėkoju kolegei Brigitai Daugėlaitei.

¹²⁶ Kazys Boruta, *Sunkūs paminklai*, redagavo Juozas Baltušis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, p. 42.

Jo gyvenimas, kupinas pasiaukojimo, atkaklumo, darbštumo, jau yra įgijęs savotiško simbolio reikšmę. [...] Pagaliau ir mūsų dienų žmogui Daukantas gali būti skatinančiu pavyzdžiu nesusmulkėti, siekti kilnaus tikslo ir gyvenimo prasmės, daug dirbti. [...] Istorija Daukantui – visų pirma „gyvenimo mokytoja“. Jos uždavinys – duoti atsakymą į dabarties jaudinančius klausimus, gyvu žodžiu atsiliepti į socialinę priespaudą ir politinį tautos pavergimą. [...] Daukantas visa savo esybe nekenė socialinės priespaudos, baudžios, fizinio ir moralinio žmogaus pažeminimo. Jo visi istorijos veikalai – tai žmogaus ir tautos laisvės gynimo apoteozė. Daukantas gynė tą laisvę romantinei historiografijai būdingais metodais: priešais niūrią, slogią, vergijos gėda paženklintą dabartį pastatė tolimą tautos praeitį, nupieštą skaidriausiomis spalvomis.¹²⁷

1972 m. *Būdo* autoriaus programą išsamiai, santūria akademinė kalba pristato Vytautas Merkys monografijoje *Simonas Daukantas*¹²⁸. 1976-aisiais Lietuvoje išleidžiamas ir Merkio sudarytas, Birutės Vanagienės parengtas Daukanto *Raštų* dvitomis. Tiesa, be *Istorijos žemaitiškos*, didžiausio jo darbo, brėžusio aiškią civilizacinę laisvos „Lietuvos ūkės“ ir despotiškos Maskvos „varvorybos“ takoskyrą.

Daukanto kultūrinė ir politinė laikysena aktualinama Lietuvos pogrindžio spaudoje. Algirdas Patackas paties redaguotoje *Pastogėje* 1979-aisiais Liudo Stankaus vardu paskelbia programinį tekstą „Mickevičius, Daukantas ir mes“. Pasak Patacko, pavergti lietuviai vėl atsidūrę Daukanto situacijoje: „gyvename ne mažiau sudėtingus ir daug kuo panašius laikus“. Ir vėl tautinės bendruomenės išlikimas priklausąs nuo asmeninių apsisprendimų ir įsipareigojimų. „Mes – Daukanto šaknies, kaip ir visa mūsų lietuviškoji kultūra. Be jo nebūtų mūsų. [...] Ar dar gyvas mumyse Daukantas? Nuo atsakymo į šį klausimą priklausau, ar liksime gyvi. Bet be tautos ir kartos dar esi tu – kaip žmogus ir asmuo. Ir tik pats ir visų pirma sau turi atsakyti į šį klausimą – be kitų pagalbos ar už kitų nugaros“¹²⁹, – teigia Patackas.

¹²⁷ Juozas Girdzijauskas, „Lyg ažuolas plačiašakis: Simono Daukanto 175-osioms gimimo metinėms“, in: *Tiesa*, 1968, spalio 27, Nr. 253 (7828), p. 3. Nepriklausomybės metais šį straipsnį perspausdindamas knygoje, J. Girdzijauskas išbraukė jame buvusius „perkūnsargius“ – antivokiškus ir antikrikščioniškus akcentus, Eduardo Mieželaičio citatas: Juozas Girdzijauskas, „Lyg ažuolas plačiašakis...“, in: Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 453-455.

¹²⁸ Vytautas Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vaga, 1972.

¹²⁹ [Algirdas Patackas], Liudas Stankus, „Mickevičius, Daukantas ir mes“, in: *Pastogė*, Nr. 2, 1979, p. 37.

Paradoksaliai su Patacko išdėstyta Daukanto interpretacija susisieja 1983–1984 m. Justino Marcinkevičiaus rašyta ir 1984 m. *Pergalės* 12 numeryje paskelbta „dviejų dalių dramatinė apysaka“ *Daukantas*. Ji, pasak autoriaus, „tarsi susumuoja, uždaro“ anksčiau sukurtų dramų trilogiją – *Mindaugą, Mažvydą* ir *Katedrą*¹³⁰. „Draminėje apysakoje“ deklaruojama asmens sąmoningo ir laisvo pasirinkimo, apsisprendimo, įsipareigojimo svarba istorijoje, vieno žmogaus „sukilimo“ reikšmė. Brėžiama akivaizdi paralelė tarp XIX a. Rusijos ir XX a. Sovietų imperijos, tarp egzistencinės asmens, intelektualo būklės vienoje ir kitoje. Marcinkevičiaus *Daukantas* išpažįsta: „[...] pradėjau kurti save pasirinkdamas. Gal kai kam atrodys vėliau, kad man nebuvo kitos išeities, kito kelio. Bet iš tikrųjų tai aš rinkausi. Sąmoningai. Nebandykit sumenkinti mano pasirinkimo, nurodydami visokias ten aplinkybes, sąlygas ir panašiai.“¹³¹ Jo pasirinkimas – „istorija gydyti“ pavergtą tautą, primenant jai „laisvę ir žygius“. „Reikia turėti savo laisvę atsiminti. Istorija yra laisvė. Turėti savo istoriją – turėti savo laisvę. Turėti laisvę – tai turėti atmintį. [...] Aš taip manau: atmintis nepaverginama. Vienintelė atmintis nepaverginama. Kol atsimeni, tol ir esi. Gyvybei tolygi atmintis...“ – skelbia „draminėje apysakoje“ *Daukantas*, tarsi aiškindamas *Darbų* ir *Būdo* vaizdus. Ir atsidūsta: „Ateina karta, kuri ir bijo, ir gėdinasi ištart: Lietuva.“¹³²

Sovietmečio pabaigoje Lukšienė sureikšmina *Daukantą* kaip laisvos tautos ugdytoją, valstybininką, siekusį išlavinti lietuvių valstybinį mąstymą. 1985 m. išleistoje monografijoje *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje* tvirtina: „S. Daukantas turi susidaręs utopinį ateities paveikslą, jam įkūnyti reikia žmonių kartos, pajėgiančios kurti ir ginti savąją valstybę“; „S. Daukantui jau rūpi, kad jo skaitytojas mąstytytų plačiomis visuomeninėmis, net valstybinėmis kategorijomis.“¹³³ Daukanto – švietėjo ir valstybininko – vaizdinį Lukšienė pasitelkia 1989 m. iškilmingame Sąjūdžio Seimo posėdyje aiškindama Lietuvai reikalingos švietimo pertvarkos esmę: būtent *Daukantas* suformulavęs „valstybės idėją kaip tautai normalią plėtotę“, nužymėjęs ir mums šiandien svarbią kultūrinę kryptį – „tautos ugdymą laisvei“¹³⁴.

¹³⁰ Justinas Marcinkevičius, *Trilogija ir epilogas. Mindaugas. Mažvydas. Katedra. Daukantas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 7.

¹³¹ *Ibid.*, p. 418.

¹³² *Ibid.*, p. 404, 409, 472.

¹³³ Meilė Lukšienė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1985, p. 211–212.

¹³⁴ Meilė Lukšienė, „Tauta ir ugdymas“, in: Meilė Lukšienė, *Jungtys*, sudarė Ramutė Bruzgelevičienė, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 148.

Daukanto kurtą laisvos, išlavintos lietuvių tautos programą, jo laisvės vaizdą 1988-aisiais Saulius Žukas pristato Lietuvos mokyklų jaunimui. Mokiniais skirtoje knygelėje *Simonas Daukantas* išryškintas istorikui rūpėjęs laisvo žmogaus idealas, pabrėžiama tautos dorybių ugdymo ir laisvės jungtis, iškeliamas žmogaus asmeninių apsisprendimų ir įsipareigojimų vertė: „S. Daukanto gyvenimas ir raštai rodo, kiek daug savo krašto labui gali nuveikti vienas žmogus, kiek tautos kultūrai gali pasitarnauti gimtinę ir jos žmones mylinti asmenybė.“¹³⁵

Sovietų imperijos saulėlydyje į Daukantą gręžiasi jaunoji Lietuvos istorikų karta. Vilniaus Antakalnyje tuomet buvusio Istorijos instituto palėpėje Egidijus Aleksandravičius ir Antanas Kulakauskas, Merkio mokiniai, suburia istorikų jaunimą į „Daukanto skaitymus“. Iš jų netrukus išauga Lietuvių atgimimo istorijos studijų seminaras ir ambicinga Daukanto 200 metų gimimo jubiliejui skirta mokslinių tyrimų ir leidybos programa. Į mokslą ateinanti nauja istorikų karta dar Sąjūdžio išvakarėse pažymima Daukanto žyme: ji girdi daukantišką imperatyvą, raginantį mokslininką būti ir aktyviu piliečiu, angažuotis savo visuomenės ir valstybės kūrimui.

Taip Daukantas, savo istoriniu pasakojimu nutiesęs tiltą tarp senosios Lietuvos valstybės ir modernios Lietuvos Respublikos, XX a. pabaigoje tampa ir šios Respublikos atkūrimo idėjinio talkininku.

Atskiru žodžiu minėtinas egzodo kultūros ir Daukanto ryšys. Valstybės netekusiems, išvietintų asmenų stovyklose atsidūrusiems lietuviams Detmolde leistame *Lietuvių žodyje* literatūros istorikas Maciūnas jau 1947 m. primena „tiesiog testamentiškai skambančius Daukanto žodžius“ – *Darbų* pratarinėje iškeltą imperatyvą rūpintis kultūra, mokslu kaip patikimais saugotojais tautos „amžinos garbės“, „kurios niekokia galybė šios pasaulės negal išnaikinti“¹³⁶. Taigi Daukanto ištarmė simboliškai pasitelkiama svarstant išeivijos paskirties, jos veiklos prasmės klausimus. 1948-aisiais *Aiduose* Maciūnas sureikšmina *Būdo* autorių kaip tautinės savigarbos, patriotizmo ir pasitikėjimo tautos galiomis skatintoją. Pasak jo, iš „senojo Daukanto“

¹³⁵ Saulius Žukas, *Simonas Daukantas*, Kaunas: Šviesa, 1988, p. 176–177.

¹³⁶ Vincas Maciūnas, „Kardas ir knyga mūsų tautos istorinėje lemtyje“, in: Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 50.

galime pasimokyti tėvynės meilės ir, kas dar svarbiau šiandien, to begalinio pasitikėjimo Lietuvos likimu, kurį jam kėlė žvilgsnis mūsų istorijon: 'Rymoti reik, veizint į lietuvius ir žemaičius tų laikų; vieni patys, pagonys, nuo visų pusių apsiausti krikščionimis, nuo kurių daugiau ne par 300 metų savo liuosybę gynė ir niekaip nepasidavė po tiek nuopuolių ir nuteriojimų, noris nuo visos Europos kareivių kariaujamys, vienok niekuomet nepergalemys. [...] (*Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*).¹³⁷

Į Lietuvos istoriją vėl kviečiama žvelgti Daukanto žvilgsniu – atverti ją kaip tautinės atsparos, stiprybės ir vilties šaltinį.

Išėivijoje atsidūrę istorikai netrukus sutelkia dėmesį į Daukantą kaip į moderniosios lietuvybės tėvą, kurio idėjos ir laikysenos išliekančios svarbios dabarties tautinei bendruomenei. 1965-aisiais Vincas Trumpa *Metmenyse* pristato *Būdo* autorių kaip kertinę modernios Lietuvos figūrą, apsisprendimų nuoseklumu trikdančią ir šiuolaikinius lietuvius. Jo teigimu, „Simoną Daukantą galima laikyti naujosios Lietuvos Jonu Krikštytoju, kuris dar gerokai prieš naujosios Lietuvos gimimą skelbė ir aiškino apie jos atėjimą“. Tiek okupuotoje Lietuvoje, tiek išėivijoje esą neatsitiktinai nutylėtos Daukanto mirties 100-osios metinės: „Jis per daug lietuviškas, jis per daug mylėjo laisvę ir tiesą“. Jis ir šiandien iš mūsų per daug reikalaujantis, primindamas savus tiesos ir laisvės imperatyvus¹³⁸. Išskirtinį Daukanto vaidmenį formuojant šiuolaikinę lietuvių tautą 1976-aisiais *Draugo* kultūriniame priede pabrėžia ir Maciūnas. Pasak jo, „Daukantas buvo tikras ateities žmogus“, „aušrininkas dar prieš *Aušrą*“, mat jis „kūrė didingą Lietuvos viziją, kuri uždegė vėlesniusios tautinio atgimimo veikėjus“; „kai kurios Daukanto istorijos koncepcijos ligi šiol tebėra įsišaknijusios mūsų visuomenėje“¹³⁹. Su švelnia ironija į Daukantą žvelgęs Vytautas Kavolis, vadinęs jį „radikaliu anarchistu“¹⁴⁰, stebėjęsis, kad „laisvė

¹³⁷ Vincas Maciūnas, „Mūsų literatūra tautos tarnyboje“, in: Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 61.

¹³⁸ Vincas Trumpa, „Simonas Daukantas – naujosios Lietuvos pradininkas“, in: *Metmenys*, 1965, Nr. 9, p. 41, 47.

¹³⁹ Vincas Maciūnas, „Žvelgiant į Motiejų Valančių po šimto metų“, in: Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 516–518.

¹⁴⁰ Vytautas Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos*, Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1986, p. 20.

šiam caro biurokratijos valdininkui tampa tiesiog obsesija¹⁴¹, 1991 m. iškelia XIX a. istoriką kaip „pirmąjį lietuvių liberalą“ – modernios lietuviybės kūrėją¹⁴².

Ženkliška yra Jono Meko ištikimybė Daukantui, išsakyta jam dedikuotuose, 1948–1970 m. rašytuose poetiniuose svarstymuose apie šiuolaikinio lietuvių tapatybę, jai reikšmingą ryšį su gimtuoju kraštu, jo gamta ir papročiais, kalba ir dainomis¹⁴³. 1970 m. *Metmenyse* paskelbti Meko „Laiškai Simanui Daukantui“ liudijo Daukanto lietuviybės kodą veikus ir modernioje pasaulio lietuvių kultūroje.

IŠVADOS

Apibendrinami išsakyti pastebėjimai apie Daukanto istorinį pasakojimą ir tolesnį šio pasakojimo kultūrinį bei politinį veikimą, galime teigti, kad pamatus „dėl lietuvių“ *Darbų* autorius dėjo ne tuščioje vietoje, bet ant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikto idėjinio rentinio. Tautos ateities programą jis rašė, remdamasis senojoje Lietuvoje rusėniškai, lenkiškai, lotyniškai kurtu laisvės pasakojimu, šio pasakojimo politiniu žodynu, istoriniais vaizdiniais ir idėjomis. Gyvendamas Rusijos imperijoje Daukantas atgaivino, atnaujino ir į ateitį nukreipė dar Didžiojoje Kunigaikštystėje išnešiotą, subrandintą Lietuvos Respublikos – „Lietuvos ūkės“ – idėją. Senojoje kultūroje gyvavusį Vaidevučio, lietuvių ir prūsų Respublikos steigėjo, mitą Daukantas pavertė pasakojimu apie praeityje buvusią laisvę ir lygiateisių piliečių tautą ir šį praeities vaizdinį iškėlė kaip siektiną ateities politinį idealą. Su atgaivinta Lietuvos Respublikos idėja *Būdo* autorius tvirtai sujungė Daukšos išsakytą imperatyvą visose gyvenimo srityse vartoti gimtąją lietuvių kalbą kaip šios Respublikos tvarumo ir galios šaltinį. Būtent respublikonišką laisvę ir gimtąją kalbą Daukantas išskyrė kaip svarbiausius lietuvių tapatybės dėmenis. Daukantiška kalbos ir laisvės jungtis suteikė gaires politiniam ir kultūriniam modernios Lietuvos projektui, davė reikšmingą postūmį XX a. Lietuvos Respublikai rasti.

¹⁴¹ Vytautas Kavolis, „Devynioliktojo amžiaus kultūrinės transformacijos“, in: *Metmenys*, 1989, Nr. 56, p. 46.

¹⁴² Vytautas Kavolis, *Epochų signatūros*, Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1991, p. 84.

¹⁴³ Jonas Mekas, „Laiškai Simanui Daukantui“, in: *Metmenys*, 1970, Nr. 20, p. 8–24.

Kreipdamasis savo raštais į lietuves motinas, į lietuvių jaunimą, į lietuviškai kalbančius Rusijos imperijos pakraščio gyventojus, Daukantas siekė perduoti kolonizuotai lietuvių visuomenei tam tikrą ne tik išlikimo, bet ir politinio atgimimo kodą, kuris galėtų būti išsakytas svarbiais moraliniais imperatyvais: atgauti savo krašto piliečių savivertę ir tautinę savigarbą, atgaivinti laisvės geismą, pagarbą tiesai, kadaise gyvavusios laisvos „ūkės“ atminimą, nuolat šviestis, siekti mokslo, ugdytis dorybes, rengtis savarankiškai savo bendruomenės reikalus tvarkyti, laisvę ir garbę ginti. Daukanto pasakojimas stengėsi susieti to meto Rusijos imperijos valdinius, ir dvarams priklausiusius valstiečius, su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, su jos galingais valdovais, su buvusiais seimais ir statutais, su senosiomis dorybėmis ir ilgaamžėmis laisvės kovomis – ir taip paversti juos „LDK Respublikos“ paveldėtojais, Lietuvos istorijos tęsėjais, savo krašto šeiminkais – „ūkėjais“, „ūkininkais“. Taigi Daukanto sukurto savarankiško Lietuvos istorinio pasakojimo paskirtis – sugrąžinti lietuvius į istoriją, padėti lietuviakalbei liaudžiai tapti istorijos subjektu, atverti „lietuvių giminei“ savarankišką istorinę ateitį. Laisvos Lietuvos viziją brėžęs *Būdo* autoriaus pasakojimas buvo perimtas, tęstas, plėtotas jaunesnių amžininkų. Aušrininkai ir varpininkai šį pasakojimą pavertė kultūrinėmis ir politinėmis programomis, žymėjusiomis Lietuvos kelią į kultūrinę autonomiją ir nepriklausomybę. Laisvės atmintį žadinęs, tautinį atsparumą kurstęs Daukanto kodas veikė krašto ir egzodo kultūroje sovietinės okupacijos metais. Juo buvo remiamasi Lietuvos visuomenei iš sovietinės priklausomybės veržiantis.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- [AKELAITIS MIKALOJUS], „M. Akelaičio laiškai“, parengė Augustinas Janulaitis, in: *Tauta ir žodis*, redaguoja Vincas Krėvė-Mickevičius, Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1925, kn. III, p. 292–321.
- [AKELAITIS MIKALOJUS], *Opisanie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [1862], Lenkų bibliotekoje Paryžiuje saugomo rankraščio kopija: LII, F4-389.
- [AKELAITIS MIKALOJUS], „Svetur. Gromata brolio Ak. isz Pariziaus“, in: *Auszra*, 1884, Nr. 5, 6, p. 197–201.
- [AKELAITIS MIKALOJUS], *Trumpas papasakojimas apie Lietuvos veikalus*, [prieš 1861 m.], LLTI BR, f. 1, b. 30.
- [BAGDONAS JUOZAS], „Daukanto Manta“, in: *Varpas*, 1900, Nr. 3, p. 25.

- BARANAUSKAS ANTANAS, *Raštai*, sudarė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Baltos lankos, 1995, t. I.
- BARANAUSKAS ANTANAS, *Raštai*, sudarė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Baltos lankos, 2003, t. VII/1.
- [BASANAVIČIUS, JONAS], „Iš Dr. J. Basanavičiaus archyvo: 1875–1879 m. laiškai“, in: *Mūsų senovė*, t. I, kn. 4, 5, 1922, p. 603–622.
- [BASANAVIČIUS JONAS], „Priekalba“, in: *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 3–7.
- BIRŽIŠKA MYKOLAS, *Daukantas Simanas*, Kaunas: Varpo spaustuvė, 1937.
- BIRŽIŠKA MYKOLAS, *Lietuvos geografija*, Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1917.
- BIRŽIŠKA MYKOLAS, *Lietuvos istorijos pradžiamokslis*, Vilnius: Žaibo spaustuvė, 1919.
- BORUTA KAZYS, *Sunkūs paminklai*, redagavo Juozas Baltušis, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960.
- CZACKI TADEUSZ, *O litewskich i polskich prawach o ich duchu, żrządzach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r. wydanym*, Warszawa: Drukarnia J. C. G. Ragozczezo, 1800–1801, t. I–II.
- DAUKANTAS SIMONAS, *Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 1996, t. II–III.
- DAUKANTAS SIMONAS, *Istorija žemaitiška*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1995, t. I, II.
- [DAUKANTAS SIMONAS], *Lietuvių kalbos žodynas*, LLTI BR, F1-S.D.15.
- [DAUKANTAS SIMONAS], *Lietuvių–lotynų kalbų žodynas*, LLTI BR, F1-S.D.14.
- DAUKANTAS SIMONAS, *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1976, t. I, II.
- [DAUKANTAS SIMONAS], *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- [DAUKANTAS SIMONAS], *Vocabularium. Marguminai*, LLTI BR, F1-S.D.27.
- DAUKŠA MIKALOJUS, „Prakalba į malonųjų skaitytoją“, in: Regina Koženiauskienė, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslo, 1990, p. 145–148.
- [DAVAINIS-SILVESTRAITIS MEČISLOVAS], „Medega S. Daukanto biografijai“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 5. *Simonas Daukantas*, sudarė Giedrius Subačius et al., Vilnius: Viltis, 1993, p. 248–385.
- DAUJOTYTĖ VIKTORIJA, „Maironio epocha: nuo saulėtekio iki saulėlydžio“, in: *Eina garsas: nauji Maironio skaitymai*, sudarė Manfredas Žvirgždas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 17–24.
- DEMENTAVIČIUS JUSTINAS, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- GIRDZIJAUSKAS JUOZAS, „Lyg ažuolas plačiašakis...“, in: Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių literatūros vagoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 453–455.
- GIRDZIJAUSKAS JUOZAS, „Lyg ažuolas plačiašakis: Simono Daukanto 175-osioms gimimo metinėms“, in: *Tiesa*, 1968, spalio 27, Nr. 253 (7828), p. 3.

- GRESIENĖ INGA, NOTRIMAITĖ-MUZIKEVIČIENĖ GITANA, STUKIENĖ DAIVA, ŽUKAS SAULIUS, *Literatūra. Vadovėlis 8 klasei*, Vilnius: „Baltų lankų“ vadovėliai, 2018, d. I.
- GRIŠKAITĖ REDA, „Mikalojaus Akelaičio rankraščio *Opisanie Wielkiego Księstwa Litewskiego* (1862) istorija“, in: *Archivum Lithuanicum*, t. 11, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 205–276.
- [JABLONSKIS JONAS], Gerulaitis A., „S. Daukanto gyvenimas ir raštai“, in: *Varpas*, 1893, Nr. 11, p. 165–168.
- JONAITIS MARIJUS, *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldija, 1994.
- JUCEVIČIUS LIUDVIKAS, *Mokyti žemaičiai*, parengė Meilė Lukšienė, Vytautas Raudeliūnas, Vilnius: Vaga, 1975.
- KAVOLIS VYTAUTAS, „Devynioliktojo amžiaus kultūrinės transformacijos“, in: *Metmenys*, 1989, Nr. 56, p. 43–70.
- KAVOLIS VYTAUTAS, *Epochų signatūros*, Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1991.
- KAVOLIS VYTAUTAS, *Sąmoningumo trajektorijos*, Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1986.
- KLIMAS PETRAS, *Lietuvių senybės bruožai*, Vilnius: Žaibo spaustuvė, 1919.
- KLIMAS PETRAS, *Skaitymai lietuvių kalbos pamokoms. Antrasis išleidimas*, Tilžė: O. v. Mauderodės spaustuvė, 1918.
- [KOJALAVIČIUS VIJŪKAS ALBERTAS], *Historiae Lituanæ pars prior. De rebus Lituanorum ante susceptam Christianam Religionem coniunctionemque Magni Lituaniæ Ducatus cum Regno Poloniae libri novem, auctore P. Alberto Wiuik Koialowicz, Soc. Iesu S. T. H. D. Dantisci: Sumptibus Georgii Försteri*, 1650.
- KUOLYS DARIUS, „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus istorinis pasakojimas: Respublikos kūrimas“, in: Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, parengė Ona Daukšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 368–412.
- KUOLYS DARIUS, „Trys Lietuvos respublikos“, in: *Baltos lankos*, Nr. 37, 2013, p. 34–64.
- LEBEDYS JURGIS, „Simano Daukanto biblioteka“, in: *Lietuvių literatūros instituto darbai*, t. I. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, p. 51–72.
- LEBEDYS JURGIS, „Simonas Daukantas“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, t. II, p. 272–288.
- LUKŠIENĖ MEILĖ, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1985.
- LUKŠIENĖ MEILĖ, „Simonas Daukantas“, in: Meilė Lukšienė, *Prie tautos kultūros pamatų*, parengė Ingė Lukšaitė, Austėja Ikamaitė, Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2014, p. 197–219.
- LUKŠIENĖ MEILĖ, „Tauta ir ugdymas“, in: Meilė Lukšienė, *Jungtys*, sudarė Ramutė Bruzelevičienė, Vilnius: Alma littera, 2000, p. 147–149.

- MACIŪNAS VINCAS, „Kardas ir knyga mūsų tautos istorinėje lemtyje“, in: Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 46–50.
- MACIŪNAS VINCAS, „Mūsų literatūra tautos tarnyboje“, in: Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 51–69.
- MACIŪNAS VINCAS, „Žvelgiant į Motiejų Valančių po šimto metų“, in: Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, sudarė Jonas Šlekys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 503–535.
- [MAIRONIS] ZANAVYKAS STANISLOVAS, *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*, Tilžė: O. v. Mauderodės spaustuvė, 1891.
- MARCINKEVIČIUS JUSTINAS, *Trilogija ir epilogas. Mindaugas. Mažvydas. Katedra. Daukantas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.
- [MAŠIOTAS PRANAS], „Simanas Daukantas“, in: *Varpas*, Nr. 11, 1893, p. 161.
- [MATULAITIS STASYS], „Atminimas apie Daukantą“, in: *Varpas*, 1890, Nr. 1, p. 3–4.
- MEKAS JONAS, „Laiškai Simanui Daukantui“, in: *Metmenys*, 1970, Nr. 20, p. 8–24.
- MERKYS VYTAUTAS, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vaga, 1972.
- MERKYS VYTAUTAS, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991.
- [MIKŠAS JURGIS], „Užpraszymas“, in: *Auszra*, 1885, Nr. 7, 8, p. 250.
- MIKŠYTĖ REGINA, *Antanas Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1993.
- MYKOLAITIS-PUTINAS VINCAS, *Raštai*, redaktorius Aleksandras Žirgulyš, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, t. VI.
- MOTIEKA EGIDIJUS, *Didysis Vilniaus seimas*, Vilnius: Saulabrolis, 1996.
- [PABRĖŽA JURGIS AMBRAZIEJUS], „J. A. Pabrėžos laiškai kun. J. K. Gintilai“, in: *Mūsų senovė*, redaguoja Vaclovas Biržiška, t. II, 1938, Nr. 3, p. 489–498.
- [PATACKAS ALGIRDAS], Liudas Stankus, „Mickevičius, Daukantas ir mes“, in: *Pastogė*, Nr. 2, 1979, p. 3–7.
- PIVORAS SAULIUS, „‘Vargo pelė’: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 5: *Simonas Daukantas*, sudarė Giedrius Subačius et al., Vilnius: Viltis, 1993, p. 69–89.
- ROTUNDAS AUGUSTINAS, „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“, iš lenkų kalbos vertė Birutė Mikalonienė, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5), Vilnius: Pradai, 2000, p. 116–200.
- [SIRVYDAS KONSTANTINAS], *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas, Dictionarium trium linguarum*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslas, 1979.
- [SIRVYDAS KONSTANTINAS], *Senasis Konstantino Širvydo žodynas*, parengė Kazys Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- ŠLIŪPAS JONAS, *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje (1569–1795) ir Lietuviškasis Statutas Zigmanto I.*, Chicago: „Lietuva“, 1909.
- [ŠLIŪPAS JONAS], Jono Šliūpo laiškas Stanislovui Šliūpai, 1881.06.25, LLTI BR, f. 1-411.

- ŠLIŪPAS JONAS, „Lietuviai ir lenkai (1887)“, in: Arūnas Vyšniauskas, Ryšard Gaidis, Luboš Švec, „Lietuviai ir lenkai“. *Jono Šliūpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX a. pabaigoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 75–108.
- ŠLIŪPAS JONAS, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, Plymouth: Vienybė Lietuvninkų, 1904, 1905, t. I–II.
- ŠLIŪPAS JONAS, „Minės apie mano prietykius prie „Aušros“, in: Jonas Šliūpas, *Raštai*, parengė Kostas Doveika, Vilnius: Vaga, 1977, p. 227–256.
- [ŠLIŪPAS JONAS], „Simanas Daukantas, Lietuvos rasztininkas“, in: *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 13–15, Nr. 2, p. 41–43, Nr. 8, 9, 10, p. 249–254.
- [ŠLIŪPAS JONAS], „Tikrasis jeszkinis tėviniszkumo“, in: *Auszra*, 1884, Nr. 1, 2, 3, p. 1–10.
- TORNAU JURGIS, „Dėl K. Borutos ‘Sunkūs paminklai’“, LLTI BR F60-1054.
- TRUMPA VINCAS, „Simonas Daukantas – naujosios Lietuvos pradininkas“, in: *Metmenys*, 1965, Nr. 9, p. 40–57.
- URBAS DOMINYKAS, *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- VALANČIUS MOTIEJUS, *Pastabos pačiam sau*, iš lenkų kalbos vertė Juozas Tumas, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- VALANČIUS MOTIEJUS, *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1972, t. I–II.
- [VILEIŠIS PETRAS], „Nauji Metai“, in: *Varpas*, Nr. 1, 1894, p. 1–2.
- VYŠNIAUSKAS ARŪNAS, „Jonas Šliūpas – išskirtinė lietuvių tautinio sąjūdžio asmenybė, kurią vertėtų geriau pažinti“, in: Arūnas Vyšniauskas, Ryšard Gaidis, Luboš Švec, „Lietuviai ir lenkai“ (1887). *Jono Šliūpo pozicija ir valstybingumo vizijos XIX a. pabaigoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 7–73.
- ZABORSKAITĖ VANDA, *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1968.
- ŽUKAS SAULIUS, *Simonas Daukantas*, Kaunas: Šviesa, 1988.

DARIUS KUOLYS

Simonas Daukantas' Narrative – The Foundation for Lithuanian Identity

S u m m a r y

In this article, the author analyses the images, vocabulary, and ideas of Simonas Daukantas's historical narrative and discusses the programme for reviving the Lithuanian nation that is laid out in this narrative. In Daukantas's programme, freedom and language come up as the key components of the Lithuanian identity and the establishment of native language in public life and taking back freedom as the main imperatives. The article also addresses the way in which Simonas Daukantas's narrative further influenced the development of Lithuanian culture and the impetus that the union of freedom, language and land declared by Daukantas gave to the modern Republic of Lithuania.

KEYWORDS: Simonas Daukantas; historical narrative; freedom; Lithuanian language; Lithuanian nation; Republic of Lithuania.

Gauta 2019 11 25

Priimta 2019 12 24